

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Вищого навчального закладу
Укоопспілки «Полтавський університет
економіки і торгівлі»
08 липня 2015 року № 152-Н

Форма № П-4.04

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»

Інститут економіки, управління та інформаційних технологій
Форма навчання заочна
Кафедра правознавства

Допускається до захисту
Завідувач кафедри _____
(підпис)
«__» _____ 2020 р.

Г. В. Лаврик
(ініціали, прізвище)

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему «ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ
ТА ЇЇ РОЛЬ ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ЯК СУВЕРЕННОЇ І
НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ»

спеціальності 081 «Право»
освітня програма «Право»

Виконавець роботи: Звягінцева Олена Олегівна

(підпис, дата)

Науковий керівник: Лаврик Галина Володимирівна

(підпис, дата)

Рецензент: д.ю.н., проф. Боняк Валентина Олексіївна
(прізвище, ім'я, по батькові)

Полтава 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	12
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ	
1.1. Теоретико-правові погляди на Декларацію про державний суверенітет України та її природу.....	17
1.2. Підходи до вивчення державного суверенітету як політико- правового явища.....	23
РОЗДІЛ 2. ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ ЯК ПРОГРАМНИЙ ДОКУМЕНТ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ЯК СУВЕРЕННОЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ	
2.1. Прийняття Декларації про державний суверенітет України.....	37
2.2. Програмні принципи і положення Декларації про державний суверенітет України.....	49
РОЗДІЛ 3. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ	
3.1. Вплив Декларації про державний суверенітет України на формування конституційного ладу України.....	66
3.2. Забезпечення державного суверенітету України на сучасному етапі.....	81
ВИСНОВКИ	90
СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ.....	98
ДОДАТКИ.....	107

ВСТУП

У Декларації про державний суверенітет України, яка була прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року визначено, що: «Верховна Рада Української РСР, виражаючи волю народу України, прагнучи створити демократичне суспільство, виходячи з потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини, шануючи національні права всіх народів, дбаючи про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу України, визнаючи необхідність побудови правової держави, маючи на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України, проголосила державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах» [1].

Цей важливий документ поклав початок побудови суверенної, незалежної країни, став поворотним моментом в історії цілої нації, змінив хід подій на користь країни. Декларація про державний суверенітет України стала одною із перших рішень Верховної Ради Української РСР, в якій було визначено програму політико-правового, соціально-економічного та культурного розвитку незалежної України. Її прийняття вселило великі надії громадян на відродження та економічне зростання для забезпечення матеріальних і духовних потреб українського народу.

Декларація про державний суверенітет України стала основою для прийняття дуже важливих, ґрунтовних законів нашої країни.

Підтримані українським народом на всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року, дані ідеї були послідовно реалізовані Верховною Радою Української РСР, яка створила нормативну базу демократичної країни із соціально-орієнтованою ринковою економікою, кінцевим результатом чого стало політичне та юридичне визначення України як незалежної держави.

Актуальність обраної теми магістерської роботи полягає в тому, що Україні дуже потрібний серйозний, неупереджений і критичний аналіз ситуації, яка склалася, чесне визначення причин помилок та невдач, визначення насущних потреб суспільства, справжніх цілей і завдань соціального розвитку, а також вибір найкращих засобів і методів для їх здійснення. Інакше ми не зможемо рухатися у вірному напрямку.

Наукові проблеми державного суверенітету України за Декларацією про державний суверенітет України розглядалася у роботі багатьох правознавців, одні досліджували процес прийняття Декларації про державний суверенітет України та зазначення її положень, серед них А. А. Омарова, Н. В. Маковська, О. В. Прієшкіна, Т.І. Санковська та інші; інші – вивчали вплив Декларації про державний суверенітет України на подальше законотворення, серед них В. А. Василенко, О. В. Скрипнюк, Ю. С. Шемшученко та інші.

Об'єктом дослідження виступає Декларація про державний суверенітет України як документ проголошення державного суверенітету України.

Предметом дослідження є роль Декларації про державний суверенітет України для становлення України як суверенної і незалежної держави.

Метою магістерської роботи є історико-правовий аналіз процесу набуття Україною суверенітету і незалежності, впливу на нього та процес подальшого формування конституційного ладу Декларації про державний суверенітет України.

Для досягнення заявленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- дослідити теоретико-правові погляди на Декларацію про державний суверенітет України та її природу;

- визначити підходи до вивчення державного суверенітету як політико-правового явища.

- охарактеризувати порядок прийняття Декларації про державний суверенітет України.

- розкрити програмні принципи і положення Декларації про державний суверенітет України.

- дослідити вплив Декларації про державний суверенітет України на формування конституційного ладу України.

- розкрити порядок забезпечення державного суверенітету України на сучасному етапі.

Методологічною основою дослідження послужив комплексний підхід, який акумулює різні методи аналізу, формально-логічний, системний, порівняльно-правовий, історичний.

Також застосовувалися конкретно-соціологічні методи дослідження порівняння, аналогії.

Наукова новизна дослідження полягає в спробі комплексного аналізу ролі Декларації про державний суверенітет України для становлення України як суверенної та незалежної країни.

У магістерській роботі *вперше*:

- продемонстровано послідовне розгортання ідеї суверенітету, яка розвивалася поетапно;

- зроблено висновок про те, що суверенітет не слід розглядати як невід’ємну ознаку держави на всіх етапах її розвитку, оскільки історично держава виникає не як суверенна організація влади;

- досліджено вплив Декларації про державний суверенітет України на формування конституційного ладу країни;

- обґрунтовано положення про те, що навіть за умов всеосяжної світової глобалізації держава зберігає суттєві важелі впливу на інших суб’єктів та не втрачає свого суверенітету.

В ході дослідження удосконалено:

- наукові погляди, які існують щодо правового статусу УРСР за Декларацією про державний суверенітет України. Декларація про державний

суверенітет України стала своєрідною програмою розвитку країни, головним документом для прийняття ряду нормативних актів, що забезпечили підвалини суверенітету України та її майбутньої незалежності. Були внесені зміни та доповнення до діючої Конституції 1978 р. і прийняті численні закони й постанови, які змінили статус УРСР – від союзної республіки до суверенної держави, яка стала на шлях незалежності. Було здійснено реформування економічної, банківської, політичної та правової системи, а також структури державного управління.

У магістерській роботі було запропоновано:

- удосконалити правовий механізм реалізації прав і свобод людини та громадянина і створення системи ефективних гарантій цих прав;
- запровадити реальні конституційно-правові механізми реалізації народного суверенітету шляхом чіткого конституційного закріплення предмета всеукраїнського референдуму та удосконалення порядку ініціювання проведення всеукраїнського референдуму громадянами України;
- прийняти відповідні законів, які б сприяли розвитку нових форм прямого народовладдя, що виявили свою ефективність у європейській конституційно-правовій практиці;
- удосконалити існуючу пропорційну виборчу системи з метою забезпечення реалізації принципу народного представництва у виборних органах державної влади та органах місцевого самоврядування;
- переформувати систему стримувань і противаг між законодавчою, виконавчою, судовою гілками влади та главою держави з метою унеможливлення в подальшому нових конституційних конфліктів;
- запровадити інститут громадського контролю за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні;
- оптимізувати систему місцевого самоврядування в Україні та забезпечення дієвих механізмів реалізації права територіальних громад самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України;

– реальний початок і проведення адміністративно-територіальної реформи, реформування регіональної політики держави, узгодження стратегічних цілей і пріоритетів розвитку держави та регіонів, забезпечення стабільності та прогнозованості відносин між центральними і місцевими органами виконавчої влади щодо розвитку територій, децентралізація та розмежування повноважень між центральними і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо надання публічних послуг, розширення прав і посилення відповідальності цих органів за розв’язання соціально-економічних проблем розвитку регіонів, запровадження прозорого механізму контролю, у тому числі громадського, на кожному рівні управління; чітке розмежування функцій між центральними, регіональними і місцевими органами влади стосовно питань бюджету, власності, державної влади та механізму надання суспільних послуг; створення правових, економічних та організаційних умов для ефективної реалізації завдань і функцій місцевого самоврядування.

Інформаційну основу дослідження складають закордонні та вітчизняні видання, збірники наукових праць.

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків та списку інформаційних джерел. Загальний обсяг роботи становить 114 сторінок комп’ютерного тексту.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ

1.1. Теоретико-правові погляди на Декларацію про державний суверенітет України та її природу

Становлення державності в перехідний період розвитку суспільства є однією з складніших теоретичних та практичних проблем, які постають перед політичною елітою, вченими-юристами та юристами-практиками України, інших пострадянських держав, і тому вимагає поглибленого теоретичного аналізу. Процес становлення правової держави безпосередньо пов'язаний із втіленням у практику цінностей конституціоналізму, врахуванням у державотворчому процесі вітчизняної та зарубіжної практики конституційно-правового регулювання суспільних взаємовідносин.

Процес, який був пов'язаний із розпадом СРСР, коли союзні республіки оголосили про верховенство республіканських законів над союзними, коли розпочали відверто нехтувати союзними законами, стає особливо стрімким та незворотним після прийняття союзними республіками декларацій та законодавчих актів про державний суверенітет та декларацій про незалежність [46, с. 36].

Однією з основних причин появи вищезазначених декларацій були наявність союзного управління, яке втратило здатність контролювати та регулювати процеси, які відбуваються в країні, відверте нехтування ним інтересів союзних республік, відсутність оперативного та адекватного реагування на стрімкі зміни соціально-політичної ситуації в республіках, а також неповоротність, незграбність і часом відверта безпорадність союзного управління.

Безумовно, велике значення серед зазначених документів має такий політико-правовий документ, як Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., в якій висувалося прагнення зміцнити державну владу законним шляхом, виходячи з незалежності її Українському народові [67, с. 91].

Декларація – це назва нормативно правового акту, що має на меті надати йому урочистий характер, підкреслити його особливо важливе значення для долі відповідного держави. Специфічною рисою декларації як нормативно-правового акту є загальний, неконкретний характер положень, які містяться в неї, що вимагає додаткового законодавчого регулювання.

Декларація є джерелом головних засад при вирішенні відповідних проблем, у першу чергу слід вирішити питання про юридичну її природу, а саме: чи є зазначені засади правовими, а отже, обов'язковими для правової реалізації, чи неправовими, тобто необов'язковими до цього.

У правовій літературі проголошена думка про те, що ставити питання про надання сили закону деклараціям про незалежність та суверенітет держави взагалі є неправомірним. Відповідно до такої точки зору подібні декларації (у тому числі Декларацію про Державний суверенітет України), «можна розглядати як наукові концепції розвитку республіки, розвитку конституційного і поточного законодавства».

Інакше кажучи, Декларація про державний суверенітет України є науковим трактатом, виробленим Верховною Радою Української РСР, який позбавлений юридичної природи та має характер рекомендацій для наступного конституційного і поточного законодавства і через це не є елементом системи права України. Такий підхід має деяких прихильників, які почали на другій сесії Верховної Ради Української РСР, дискусію, яка завершилася актом надання Декларації про державний суверенітет України законної сили.

Визнання питання за Декларацією про державний суверенітет України сили законодавчого акту з моменту її прийняття, не тільки є правомірним, а й

історично обґрунтованим. Історичні засади, що призвели до її прийняття, як і аналогічні акти інших союзних республік, визначають специфічний їх характер як правової гарантії процесів перебудови.

Системна належність Декларації про державний суверенітет України, як і будь-якого іншого нормативного акту, визначається у першу чергу, предметом і методом правового регулювання як класифікаційними ознаками поділу системи права на галузі (якщо під системою права розуміти відображення та результат внутрішньої єдності різноманіття права).

Предметом регулювання Декларації про державний суверенітет України є суспільні взаємовідносини пов'язані з функціонуванням влади держави, економічної системи і здійсненням прав та свобод громадян. У преамбулі Декларації про державний суверенітет України проголошується, що Верховна Рада, впроваджуючи волю народу, проголошує державний суверенітет України, як верховенство, самостійність, повноту та неподільність влади країни в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх взаємовідносинах.

В тексті преамбули та заключної частини Декларації про державний суверенітет України, аналізу положень йдеться, що їй належить метод загального конституційного закріплення важливіших політичних і економічних відносин. У її тексті немає умовних способів, визначення мають імперативний характер, як і належить акту конституційного рівня.

Багато положень та принципів Декларації про державний суверенітет України мають спільні риси з відповідними положеннями та принципами декларацій про суверенітет союзних республік.

Проте можна сказати, що Декларація про державний суверенітет України істотно відрізняється тим, що до неї включено спеціальний розділ VII, який має назву: «Екологічна безпека». Це одне з головних питань виживання людства взагалі. Тут увага приділяється не тільки викидам радіоактивних речовин на Чорнобильській АЕС, а й іншим аваріям, наслідки зловісного впливу яких на живі організми поки не проявилися.

Декларація про державний суверенітет України створила правові засади для розгортання державотворчого процесу і реалізації на практиці українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення.

Академік Ю. С. Шемшученко відмічає, що таким чином Декларація про державний суверенітет України стала важливим моментом в конституційному процесі України, а її основні положення з деякими модифікаціями стали елементом практично всіх офіційних та альтернативних проектів Основного Закону і самої Конституції України [41, с. 4].

Можна відмітити, що Україна одна з перших союзних республік колишнього Радянського Союзу прийняла Декларацію про державний суверенітет України та розпочала підготовку до прийняття нової Конституції України. Світова конституційна практика проголошує, що деклараціями визначаються найбільш головні положення, які окреслюють вигляд майбутньої країни та суспільства, характер взаємин між громадянином і державою.

Декларації в основному приймаються на переломних етапах розвитку суспільства й, як правило, у центрі уваги ставляться права людини, а в цьому полягає їх сильний бік. Їх концептуальні підходи, положення дають можливість розкрити нові підходи до розв'язання багатьох проблем, у тому числі проблем державного будівництва і місцевого самоврядування, але є й слабкі сторони, яким часто властиві констатації, загальні положення, заклики.

Декларацію визначають, як політико-правовий акт, який офіційно проголошує загальнолюдські цінності й відповідні наміри держави, визначає напрями, принципи державної і правової політики, які знаходять втілення в Конституції, інших законах.

Декларація за своєю природою політико-правовий документ, який характеризується системними складними зв'язками політичних та правових положень, в якому особливого значення набуває посилені юридична

складова документа, що має екзистенційне значення для існування державності.

На момент прийняття Декларація про державний суверенітет України була значною мірою символічним документом, своєрідним знаковим політичним кроком у правильному порядку, який свідчив, що в перспективі Україна, зробивши подальші кроки, зможе вийти на шлях цивілізованого розвитку. Саме тому її поява на Заході сприйнялась надзвичайно обережно, фактичного як програма намірів та прагнень.

Стриманою була оцінка юридичного акта Державним Центром УНР в екзистенції. В його заяві констатується, що проголошення Декларації – «черговий позитивний крок на шляху викоренення повної державної незалежності України», разом із тим акцентується увага громадськості на поки що формальному проголошенні суверенітету.

Декларація про державний суверенітет України має велике значення для розвитку та вдосконалення місцевого самоврядування, як одного з важливих демократичних інститутів суспільства і держави та є однією з форм реалізації форм народовладдя, яка суттєво впливає на становлення і розвиток державності в Україні, сприяє децентралізації влади в державі, активізації участі населення в управлінні державними та місцевими справами, вирішенні соціально-економічних питань.

Усвідомити роль Декларації про державний суверенітет України не можливо не з'ясувавши статус України, як союзної республіки на час прийняття Декларації про державний суверенітет України. На той час Україна входила до складу Радянського Союзу, який вважався, згідно з союзним конституційним законодавством – федеративною державою.

Але, вже на початку так званої перебудови (1985–1991 рр.) Радянський Союз був великою централізованою державою, яку характеризувало надмірне зосередження державної влади, функцій і повноважень у союзних органах, що знецінювало у багатьох відношеннях національно-державний устрій, демократичні принципи федерації.

Україна РСР, так само як й інші союзні республіки, була фактично додатком до союзної держави під назвою Союз Радянських Соціалістичних Республік [23, с. 85].

Радянський Союз як суверенна країна мав цілісну систему союзних органів держави, систему союзного законодавства, територію, громадянство, грошову та кредитну системи, бюджет, збройні сили, державну символіку, міжнародні зв'язки. У той же час в умовах перебудови стала очевидною необхідність заміни неосталінської моделі союзної держави на дійсно федеративну державу.

1.2. Підходи до вивчення державного суверенітету як політико-правового явища

Проблема державного суверенітету завжди була в центрі уваги філософів, істориків, політологів, теоретиків права та набула значної уваги після хвилі становлення нових незалежних держав по закінченню Другої світової війни та деколонізації через реалізацію одного з принципів міжнародного права – права на самовизначеність націй [12, с.5]

Суверенітет є основоположною категорією публічного права. Він є підґрунтям функціонування та взаємин усіх сучасних політичних та правових систем світу. Закономірно, проблематика суверенітету не втрачає актуальності протягом століть, що підтверджується значною увагою науковців різних галузей – політологів, соціологів, економістів, а надто юристів – фахівців із конституційного та міжнародного права, теорії держави і права. З іншого боку, така увага до суверенітету породжує велику кількість підходів і суперечливе тлумачення ідеї суверенітету.

Можна акцентувати увагу й на численні приклади використання «суверенітету» в публічній риториці, часто з вузькими та неоднозначними політичними цілями, що сприяє формуванню політичних та правових доктрин, які пропагують знецінення національної державності та фіктивний характер суверенітету [21, с. 6].

Тому з'ясування змісту ідеї суверенітету, визначення суті та співвідношення основних його видів завдання дуже важливе для вирішення багатьох проблем сучасного державного будівництва.

Відомо, що головними складовими цивілізованого суспільства є демократизм, незалежність та суверенітет. Наприклад, поняття суверенітету загальновідоме конституційній теорії та практиці багатьох держав, хоча є різні і досить далекі від його традиційного тлумачення. Звичайно принцип

суверенітету асоціюється з визначенням самої суті державності. Цим обумовлено його універсальне політико-правове значення. Державний суверенітет, безпосереднім носієм якого виступає державна влада є одним з важливіших проблем правознавства.

З самого початку її постановки проблема державного суверенітету в історії була предметом вивчення філософів, політологів, конституціоналістів, істориків і теоретиків права тощо. Кожна галузь знань застосовує свої підходи і методи дослідження визначення суверенітету, однак однією відмінністю для них є необхідність доведення змін в розумінні цього складного явища на сучасному етапі.

Розуміння сутності та змісту реалізації суверенітету є одним з необхідних умов розвитку України, проведення її зовнішньої і внутрішньої політики.

Ідея суверенітету влади держави визначається як історична, сучасна та перспективна. Як історична, дана ідея розширила межі пізнання у сфері державобудування, стала основним елементом теорії державного суверенітету. Як сучасна, ця ідея тісно переплітається з ідеями суверенітету народу, суверенітету нації, ідеєю державотворення.

Також, суверенітет є якісною характеристикою влади держави. Перспективи ідеї суверенітету державної влади пов'язані з проблемою національної безпеки, глобалізації та світового співтовариства.

Питання теорії та практики суверенітету держави у теперішній час набули в нашій країні важливого значення. Україна як демократична держава вимагає нового якісного рівня осмислення та оцінки даної важливої державно-правової категорії з позицій теорії та історії держави і права.

У даному контексті, в сучасних умовах українська теоретико-правова наука характеризується наявністю деяких протиріч. Так, з однієї сторони, спостерігається відмова від консервативних підходів та розвиток вільної науково-теоретичної думки, а з іншої сторони, помітне відставання від

юридичної практики, неможливість запропонувати наукове обґрунтування об'єктивних процесів, які відбуваються в державі та суспільстві.

Як правило, у правовій літературі під державним суверенітетом розуміють незалежність влади держави від будь-якої іншої влади у середині країни та поза нею. Вченими різних епох запропоновано багато визначень суверенітету, які несуть на собі відбиток політичної ситуації певного етапу розвитку суспільства та ідеологічних міркувань вчених, і нерідко вони суперечать один одному [10].

Звідси витікає, що необхідно запропонувати таке поняття суверенітету, яке було б можна застосувати до характеристики держави будь-якого типу, форми та на будь-якому історичному етапі розвитку держави.

Суверенітет, втілюється в різних формах та його реалізація обумовлюється багатьма чинниками зовнішнього та внутрішнього, об'єктивного та суб'єктивного характеру, що є підставою розгляду цієї проблеми різними науками.

Слово «суверенітет» запозичене з латинської мови, тому має неоднозначне тлумачення. У перекладі «*suverenus*» (володар) і значить «повновладдя».

Державна влада самотійно, маючи суверенітет, видає загальнообов'язкові для всіх членів суспільства правила поведінки, визначає та забезпечує єдиний порядок, права і обов'язки громадян, посадових осіб, державних, партійних, громадських органів та організацій.

З часу свого виникнення, ідея суверенітету зазнала великих змін та стала основним елементом для формування і розвитку основ державного суверенітету. Але, не дивлячись на те, що вивченню поняття, сутності, змісту, суверенітету приділялось велика увага у минулому, на даний час ця проблема не втратила своєї актуальності.

Адже, не всі моменти, що пов'язані з державним суверенітетом можна вважати дослідженими. Це, наприклад, обумовлено процесами глобалізації,

які відбувається у світі та неоднозначністю визначення самого терміну «суверенітет».

Неоднакове тлумачення має термін «суверенітет» та виділяється декілька підходів його дослідження.

Державний суверенітет прирівнюється до визначення «держава». Перші теорії про державний суверенітету розглядали його як саме визначення держави, а не просто як атрибут правителя. Суверенітет, був фактом політичного відокремлення одного народу, нації від інших, як і держава.

На сучасному етапі розвитку визначення державного суверенітету такий підхід до розуміння суверенітету своє значення втратив. Науковці схиляються до того, що суверенітет є лише одним з атрибутів держави поряд з народом, владою та територією [74, с. 81].

До підходу порівняння суверенітету держави з владою або сукупністю функцій, щодо їх здійснення ставилася теорія, відповідно до якої державний суверенітет порівнювався з громадською, політичною, державною, вищою або верховною владою.

Біля витоків принципу суверенітету стоїть Макіавеллі; але його аж ніяк не можна вважати теоретиком верховної влади (на що заслуговують усі без винятку його наступники, адже, заводячи мову про політику, вони неодмінно матимуть на увазі суверенітет) він зробив її можливою. Втім у його працях не використовується слово «суверенітет»; Макіавеллі насилу робить натяк на нього у знаменитому листі до свого друга Ветторі, датованому груднем 1513 року. Тож біля витоків суверенітету спостерігається, так би мовити, парадоксальна відсутність його концепції. До цього контрасту спричиняються самі писання Макіавеллі; він пориває з традицією, і в цій прогалині, яка відокремлює старий порядок речей від нового, постає суверен і його підданці. Втім, у власне політичному аспекті макіавеллівський контраст носить подвійний характер: він відкидає старий філософський погляд на проблему, і політика як така мислиться у ній як

розрив із політичною традицією; інакше кажучи, макіавеллівський погляд на політику полягає в розриві з усіма теперішніми поглядами на це явище, й уже одним фактом цього заперечення політика починає мислитись як діяльність, котра лежить в основі нового порядку [26, с.13].

Наприклад, Сімоні вважав, що «у великих політичних суспільствах, які називаються націями, народами, державами, громадська влада називається суверенітетом».

Е. де Ваттель говорив про суверенітет, як політичну владу, яка покликана «розпоряджатися і вказувати, що кожен повинен робити для здійснення цілей суспільства», як «право самому керувати собою», а суверенну державу – як усяку націю, яка «сама керує собою, в якій би формі це не здійснювалося, без будь-якої іноземної залежності» [74, с. 81].

Але це визначення було в науці порівняно недовго, на зміну йому прийшло визначення суверенітету як державної влади.

Основним напрямом даної теорії було порівняння державного суверенітету з абсолютною державною владою, а пізніше – з тоталітаризмом, деспотією і т.п.

Так, О. В. Скрипнюк говорив, що «суверенітет в своїй конкретно-історичній формі є тоталітаризм або своєрідна архаїчна деспотія-релікт, що дожила до наших днів виключно в силу колізій і перипетій, пов'язаних з нерівномірністю соціально-історичного розвитку суспільства» [38, с. 19].

Також державний суверенітет визначали й як монополію держави на верховну владу у суспільстві.

Державний суверенітет визначається, як властивість держави бути головною у середині країни та незалежною на міжнародній арені, а не показник зосередження всієї влади в одних руках. Вважається, що основоположником визначення суверенітету був французький правознавець кінця 16 ст. Жан Боден, ідеолог абсолютної монархії, який наголошував, що суверенітет короля, який повинен володіти абсолютною, не пов'язаною ніякими законами, владою.

Суверенітет, на думку Жана Бодена, є вільна влада від підпорядкування законам над громадянами та підданими. Жан Боден вважав, що носії державної влади повинні обмежуватись релігійно-моральними рисами [15].

Він стверджував, що суверенітет неділимий, він завжди належить одному: королю, аристократії або народу. У цьому підході на сьогодні, більш поширеною є точка зору, яка заснована на порівнянні суверенітету з вищою владою.

І. П. Трайнін давав визначення, зокрема, що суверенітет це вища влада, необмежена всередині держави і незалежна у зовнішніх зносинах.

Е. Т. Усенко, зокрема, пропонував ще більш вузьку трактовку «суверенітету», розглядаючи його як незалежну державну владу, не підпорядковану владі іншої країни [74,с. 84].

Незважаючи на спірність даних тверджень, тим не менше, їх автори ближче підійшли до розуміння самої сутності державного суверенітету, хоча і не розкрили її. Цю прогалину спробували заповнити науковці, які визначають суверенітет одночасно як владу держави та її властивість.

Так, В. Т. Кабишев пропонує розглядати суверенітет як «основний елемент» і «складову частину» державної влади, а також як її «якість» (відмінну рису) і «властивість».

Більш вузьке трактування терміну запропонував Л. Оппенгейм. Він визначав державний суверенітет одночасно як вищу владу та як незалежність: суверенітет – це «вища влада, яка не залежить ні від якої іншої земної влади», а «в строгому і найвужчому сенсі цього слова» має на увазі «повну незалежність як в межах країни, так і за її межами» [74,с. 86].

Держава є, значить є суверенітет, не залежно від того, законна або ні існуюча там державна влада.

Іншим напрямом даного підходу є теорія порівняння державного суверенітету з компетенцією держави. Її виникнення пояснюють тим, що

монарх, знищивши феодальну роздробленість, зосередив у своїх руках всі права власності.

Концентрація таких прав в руках короля дала підставу вважати, що:

- тільки монарх володіє вищою владою в рамках територіальних кордонів держави;
- суверенні права, взяті у сукупності, становлять суть суверенітету.

Регламентувалось, що ніхто, окрім короля, даними правами не міг володіти.

Як якісна ознака держави виступає державний суверенітет, виражений в праві країни самостійно визначати обсяг своїх повноважень, а компетенція – як сукупність предметів ведення та повноважень по їх використанню.

Державний суверенітет визначають як юрисдикцію держави, а також порівнюють як з повновладдям.

Державний суверенітет представлявся науковцям, як концентрація всієї повноти влади, всієї владної компетенції в одних руках. Були також теорії, що відносяться до порівняння суверенітету з міжнародною правосуб'єктністю, тобто здатністю держави бути суб'єктом міжнародного права та учасником міжнародних правовідносин.

Як правило, державний суверенітет визначається юридичної оболонкою міжнародної правосуб'єктності. Близька до даної точки зору позиція, відповідно до якої державний суверенітет визначається як «незалежність».

В межах територіальних кордонів будь-якої країни, як правило, немає організацій, які не підпорядковуються суверенній волі держави, тому положення держави всередині держави характеризують визначенням «верховенство».

Інший послідовник даної концепції, Жан Жак Руссо, розумів під незалежністю «винятковість, автономію і повноту компетенції». При цьому Жан Жак Руссо наголошував про її прояв у тому, що, «на даній території здійснюється в принципі тільки одна державна компетенція», що вбачається

в абсолютної монополії примусу та у відносній монополії здійснення судової влади, установи органів влади держави та територіальної компетенції; у свободі прийняття державними органами рішень в області, яка віднесена міжнародним правом до сфери його «дискреційної компетенції»; у праві вільно визначати межі своїх повноважень, але, з визначенням про виникнення міжнародної відповідальності в випадку нанесення шкоди правам третіх країн або їх громадян.

В умовах існування марксистсько-ленінської теорії також були деякі наукові напрацювання в області державного суверенітету. Наприклад, під час панування марксистсько-ленінської теорії визначалося, що державний суверенітет це диктатура панівного класу.

Сьогодні головними в зарубіжних та вітчизняних виданнях є підходи до яких відносяться доктрини, що розглядають суверенітет як властивість держави або державної влади.

Велика кількість вчених підтримують те, що державний суверенітет є властивістю державної влади, а менша до того, що він є властивістю держави [82,с. 136].

Для представників першого напрямку характерно тлумачення державного суверенітету як верховенства державної влади у середині країни та її незалежність, від будь-якої влади в міжнародних відносинах.

Ґрунтується така позиція на тому, що суверенітет держави виявляється безпосередньо у діяльності державної влади. Для прихильників іншого підходу державний суверенітет виражається як властиве державі верховенство на території і незалежність у міжнародних правовідносинах.

Рідше суверенітет розглядається як властивість держави і «державної влади в цілому». До цієї теорії примикають теорії, згідно з якими суверенітет розглядається як стан влади, який забезпечує країні можливість самостійного і вільного здійснення своєї політики, як зовнішньої так й внутрішньої.

Якщо провести аналіз визначення суверенітету, що даються науковцями, то в них переважно спостерігається одностороння юридична або

політична позиція, що не дозволяє об'єктивно розуміти вказане явище [74, с. 87].

Але суверенітет є політико-правовим явищем, де юридична сторона та політична пов'язані. Історичні ознаки виникнення ідеї державного суверенітету наклали свою печатку на його сприйняття як явища абсолютного, нічим не обмеженого.

Але суверенітет обмежується, держава сама обмежує своє верховенство у середині країни діючими нормативно-правовими актами. Окрім цього, держава зобов'язана підкорятися правилам і умовам, які визначені у міжнародних договорах та нормах міжнародного права, недотримання яких може привести до самоізоляції, відсторонення держави і, як наслідок, суспільства від світового співтовариства, і самообмеження, позбавлення можливості повноцінного розвитку.

Суверенітет у широкому розумінні виступає необхідною політико-правовою характеристикою держави, а також є важливою політичною та юридичною умовою її існування як територіальної цілісності.

Головний принцип міжнародного права і міжнародних відносин, передбачений у Статуті ООН та інших міжнародних актах – це повага до суверенітету.

Визначається державний суверенітет, як верховенство країни на своїй території і її незалежність у міжнародних правовідносинах. Так, верховенство держави означає, що в межах чітко визначеної території діє тільки одна публічна влада, якій підпорядковується все населення і яка визначає функції усіх органів держави і посадових осіб.

Непідпорядкованість будь-якій зовнішній владі є незалежністю держави в міжнародних правовідносинах, владі інших країн, що проявляється у праві вільно проводити свою внутрішню і зовнішню політику.

Суверенітет пов'язаний з державною владою, яка має як реальні підстави, так і зовнішнє оформлення. Також і суверенітет має й політичний, й юридичний вимір [50,с. 224].

Теорія суверенітету збагачується новими визначеннями та явищами, значний обсяг наукових досліджень яких має теоретичні висновки, так і практичні результати, що є досить важливим в умовах розбудови України як правової, демократичної, соціальної держави. Як визначає С. С. Алексєєв, суверенітет є одним з показників досконалості держави, того, що вона стає розвинутою.

На сучасному етапі розвитку суспільства суверенітет є невід'ємним елементом держави.

Державний суверенітет є «незалежністю державної влади від будь-якої іншої влади усередині держави і поза нею, виражена в її винятковому, монопольному праві самостійно і вільно вирішувати усі свої справи».

Як стверджує Г. І. Тункін, що «абсолютного суверенітету не може бути взагалі, а сам суверенітет не означає необмежену свободу дій». На думку В. А. Василенка, «у своєму прояві суверенітет існує лише як відносна категорія, яка обмежена внутрішнім та міжнародним правом» [50, с. 226].

«Абсолютність» суверенітету в політико-правовій літературі була зумовлена: фактичним порівнянням суверенітету та влади, держави та влади, що уособлювалась монархом чи народом, та у зв'язку з тлумаченням суверенітету як якісної характеристики влади держави, неподільність якої і розумілась суверенітетом.

Виникли питання про обмеженість суверенітету внаслідок протиставлення права позитивного та природного, у зв'язку з необхідністю обмеження влади правом й утвердженню прав особи, а також у зв'язку з розвитком міжнародного права. З огляду на це визначається, що в сучасній державі немає суверенітету як абсолютної необмеженості влади держави, оскільки влада завжди залежна від суспільства, в якому вона здійснюється.

Тому верховенство держави має відносний характер щодо суспільства, її верховенство та незалежність при здійсненні внутрішньої політики знаходиться в тих межах, які встановлює їй суспільство, народ своєю згодою, явною чи неявною.

Суверенітет є необхідною ознакою держави, який визначається в єдності політичного змісту, який складається в можливості носія верховної державної влади незалежно та самостійно формувати, а також здійснювати свою волю, що означає закріплення властивостей суверенітету в системі законодавства, структурі та компетенції органів влади держави [50, с. 227].

Основним положенням, що визначає сутність суверенітету як політико-правового явища є політико-юридичний характер державного суверенітету, який означає, що державний суверенітет має як юридичний, так і політичний бік, який в своїй єдності формує поняття суверенітету. Вони співвідносяться як форма і зміст. Де формою виступає юридичний суверенітет, а змістом – політичний.

Юридичний і політичний суверенітет перебувають у діалектичній єдності і взаємодії. Взаємозв'язок проявляється в тому, що юридичний і політичний суверенітет взаємопов'язані, і зміна одного елементу тягне реконструкцію іншого. Тобто, будь-який вираз державної волі повинен бути формально вираженим.

Коли у суспільстві складаються фактичні взаємовідносини, які не збігаються із закріпленими нормами права, запускається процедура легітимації такої зміни, порядок якої прописаний в нормативно-правових актах. Однакові формальні властивості суверенітету декількох держав не обов'язково передбачають ідентичний політичний зміст їх суверенітету.

Якщо розглянути політико-правову складову суверенітету сучасних держав, то можна зробити висновок про те, що юридична форма державного суверенітету може бути схожою у деяких з них, однак політичний зміст є різним.

У взаєминах політичного та юридичного суверенітету переважають різні напрямлення, так, як форма прагне до стійкості, а зміст – до зміни. Це означає те, що політичними взаємодіями боротьба соціальних груп і політичних сил робить необхідним зміну правопорядку, устрою країни, а юридичні документи, які визначають державний лад прагнуть до стійкості.

Найбільш сприятливою ситуацією, для збереження та розвитку суверенітету держави є відповідність політичного та юридичного суверенітету.

В разі відповідності форми змісту досягається найбільша ефективність розвитку існуючої системи. Якщо система законодавства та державні інститути будуть безпосередньо пов'язані з носієм суверенітету, адекватно та своєчасно реалізовувати його волю, то це зніме соціальну напруженість і буде сприяти розвитку всіх сфер суспільно-політичного життя.

У теорії немає єдиної думки щодо суб'єкта, який володіє суверенітетом. Одні вважають, що суверенітетом володіє країна в цілому, тобто його система органів у центрі та на місцях, інші відносять суверенітет до властивості влади держави в процесі її появи.

Причому, деякі вважають появу такої властивості влади лише у вищого представницького державного органу (президента, парламенту), а інші наділяють такою властивістю всі органи державної влади. Суверенітет належить у цілому державі, її вищій державній владі, а не її окремим адміністративно-територіальним одиницям.

Після розпаду Радянського Союзу деякі обласні, міські та районні Ради депутатів оголошували себе «суверенними» та намагалися «піти» від впливу центральних органів державної влади, не виконувати прийнятих ними законодавчих та підзаконних актів. Ці грубі помилки пояснюються окремими управлінцями як шлях до подальшого розвитку демократії та децентралізації місцевих державних структур. Суб'єктами суверенітету можуть бути не тільки держави, в особі їх вищого органу влади держави, а й народи, нації, народності.

Забезпечувати принцип суверенітету повинні гілки влади: законодавча, виконавча та судова. Так, наприклад, перше конституційне повноваження Кабінету Міністрів України регламентує, що він «забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України».

Процес забезпечення принципу суверенітету гілками влади: законодавчою, виконавчою та судовою, певною мірою досягається завдяки суверенітету самих цих гілок. У той же час важливою засадою реалізації принципу суверенітету виступає Конституція. Відповідно до Конституції України кожна з трьох гілок влади: законодавча, виконавча та судова – діє самостійно, згідно з визначеної законом компетенцією.

При цьому вони наділені певними способами впливу одна на одну (організаційно-функціональні обмеження), що має за ціль забезпечення ефективного виконання функцій держави та утримання органів влади від порушень законності. Це стосується судової гілки влади, яка повинна встановлювати справедливість, та насамперед єдиного органу конституційної юрисдикції України – Конституційного Суду України, який забезпечує принцип верховенства права.

Отже, суверенітет є одним із конституційних принципів держави. Вчення про суверенітет виникло та розвивається як складова частина теорії держави і права та конституційного права. Взагалі принцип суверенітету відіграє визначальну роль у процесі державного будівництва, оскільки суверенітет держави – це її здатність самостійно здійснювати свої повноваження на власній території та за її межами, у рамках міжнародних взаємовідносин.

Державний суверенітет визначається у першу чергу верховенством влади держави та її незалежністю. При цьому процес державне будівництво визначає найбільш важливі особливості суверенітету певної нації та держави.

Отже, суверенітет є політико-правовим явищем, де політична та юридична сторона перебувають у нерозривному взаємозв'язку.

Державний суверенітет передбачає здатність, юридично не пов'язаної зовнішніми силами, державної влади до виключного самовизначення, а тому самообмеження шляхом створення порядку, на підставі якого діяльність держави набуває законного характеру.

Необхідним атрибутом держави є суверенітет. Держава може бути тільки при наявності суверенітету, а суверенітет у свою чергу існує тільки в рамках держави.

Державний суверенітет як політико-правове явище набуває нового значення в умовах глобалізації та розвитку європейських інтеграційних процесів. Суверенітет на сьогодні залишається невід'ємною характеристикою державної політики у внутрішньому та міжнародному аспектах [50, с. 223].

Категорія суверенітету є ключовою для розуміння сутності держави, вона закладає базис державності як політико-правового явища. А тому державний суверенітет є основою легітимності органів державної влади і держави в цілому. Положеннями Конституції України принцип суверенітету був зафіксований як основа для українського народу і держави Україна.

РОЗДІЛ 2. ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ ЯК ПРОГРАМНИЙ ДОКУМЕНТ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ЯК СУВЕРЕННОЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ

2.1. Прийняття Декларації про державний суверенітет України

Наприкінці 80-х на початку 90-х років ХХ століття Україна перебувала у вирі доленосних подій і стрімких змін. У вересні 1989 р. відбувся установчий з'їзд Народного руху України за перебудову і було юридично оформлено створення потужної всеукраїнської громадської організації, яка прагнула до національно-державного відродження України. Зростала кількість неформальних громадських об'єднань, більшість з них були ідеологічно споріднені з Рухом, а деякі стояли на значно радикальніших позиціях.

Виникнення Руху дало могутній поштовх для створення низки політичних партій та громадських організацій в Україні, які у своїх програмних документах так чи інакше ставили проблему незалежності України. З цією метою спільно проводили заходи з НРУ, які носили відверто незалежницький характер [34, с. 7].

Їхня діяльність сприяла пробудженню і політизації українського суспільства, все більша частина якого почала відкрито виявляти своє невдоволення руйнівними для української нації наслідками тривалого панування комуністичного режиму в Україні та її силового утримання в Союзі РСР.

На початку 90-х років 20 ст. у соціально-політичному житті України відбувалися суттєві зміни. Роки перебудови з однієї сторони, продемонстрували нездатність влади вирішувати важливі проблеми

економічного розвитку країни, повноцінно та якісно забезпечити реалізацію назрілої системної модернізації радянського суспільства, з іншого – «сприяли» появі та активному розвитку низки груп, об'єднань (асоціацій) та організацій, що виникли без формальної згоди партійних і державних органів, не мали офіційної реєстрації, що дало їм назву «неформали» [25, с. 168].

«Неформальні» організації, зазвичай не виходили за межі цієї політики, яка регламентувалась на державному рівні [4, с. 97]. За історію радянської держави прийняття кожного нового конституційного акта як СРСР в цілому, так і союзних республік було зумовлене черговими завданнями побудови соціалізму. І лише з розпадом СРСР і початком нової історії, історії справді суверенної Української держави можна вести мову про конституційні перетворення як самостійну конституційну реформу, що на тому початковому етапі мала завдання забезпечити перехід держави та права до нового історичного типу.

У 1988 році після Чорнобильської катастрофи в Україні з'явилася хвиля громадського протесту проти замовчування реальних подій, які відбувалися в державі. На цьому тлі активизувалося громадянське суспільство [47, с. 15].

Уже в червні 1989 р. за даними ідеологічної комісії ЦК КПУ, в Україні діяло понад сорок сім тисяч неформальних самодіяльних об'єднань.

Найактивнішою та суспільно значимою частиною спектра неформального руху в країні були суспільно-політичні, культурно-історичні та екологічні громадські формування.

За ступенем впливу в суспільстві, чисельністю рядів, масштабами та інтенсивністю діяльності у цей період помітно виділялися Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка, історико-просвітнє товариство «Меморіал», екологічне громадське об'єднання «Зелений світ», всеукраїнські установчі конференції яких відбувалися в Києві у лютому-квітні 1989 року.

Участь у роботі неформальних організацій стала для багатьох першим кроком до активної громадської діяльності. «Неформали» створили масову соціальну базу й широке підґрунтя для розвитку потужного національно-демократичного руху.

Важливу роль в цьому відіграв Народний Рух України. 8-10 вересня 1989 р. в Києві відбувся установчий з'їзд Народного Руху. Він проголосив створення Руху за перебудову, прийняв програму та статут, затвердив друкований орган Руху – «Народну газету», обрав керівні органи.

Могутнім каталізатором суспільного розвитку республіки став і виборчий процес 1989 р.: Новий Закон Радянського Союзу «Про вибори народних депутатів», підготовка до 19 партійної конференції, вибори депутатів на Перший з'їзд народних депутатів СРСР, винесли на широке обговорення багато важливих питань, у тому числі про необхідність запровадження багатопартійної системи.

В Радянському Союзі всі вибори відбувалися однаково: у бюлетні був лише один кандидат, і саме його обирали люди. Така «демокартія» тоді була в самому розквіті: працював буфет, грав оркестр... всі приходили і обирали не маючи права вибору [47, с. 13]

Помітні прориви в політичному житті різко контрастували з проблемами в економічній сфері, що викликали народне незадоволення. Липневий шахтарський страйк 1989 році проявив це невдоволення, поклав початок процесу самоорганізації неформальних робочих структур, стимулював появу на політичній арені нового потужного фактору – організованого незалежного робітничого руху.

Нова хвиля робітничого страйку, яка стала важливою віхою радикалізації ситуації в республіці, пройшла Україною влітку наступного, 1990 р. Все це прискорило зародження багатопартійності та формування опозиції, змусило владу йти на суттєві поступки демократичним силам, «підштовхувало» Україну зробити перші кроки до незалежності [20, с. 169].

Восени 1989 року. на сесії Верховної Ради Української РСР, обраної ще за «застійних» часів, були прийняті рішення щодо нових підходів до виборів, наприклад, було знято представництво від громадських організацій, у тому числі комуністичної партії України.

28 жовтня 1989 року Верховна Рада прийняла Закон УРСР «Про мови в Українській РСР», згідно з яким українська мова проголошувалася державною мовою.

І хоча у порівнянні з аналогічними законами республік Балтії, він був дуже ліберальним і за російською мовою зберігалися широкі права, Закон став першим важливим здобутком національно-демократичних сил, кроком на шляху до незалежності країни.

Оригінали всіх цих документів, а також їх проекти, підготовчі матеріали, протоколи і стенограми засідань, на яких вони обговорювалися, прийняті на постійне зберігання до Центрального Державного Архіву України та є важливим джерелом для вивчення історії України на шляху від республіки до держави.

У березні 1990 р. в Україні було проведено перші за багато десятиріч відносно демократичні вибори до Верховної Ради УРСР. Напередодні виборів Рух та ідейно близькі до нього організації створили Демократичний блок. До нього увійшло сорок три громадські об'єднання включно з Товариством української мови ім. Т. Шевченка, за списками якого балотувалися члени НРУ.

Всього від Демократичного блоку за його списками до ВР УРСР XII скликання пройшло шістнадцять із 442 обраних депутатів. Це був значний успіх національно-демократичних сил з огляду на те, що вибори, хоч і були альтернативними, відбувалися в умовах однопартійної системи (положення Конституції СРСР про керівну роль КПРС було скасовано вже після виборів) і монополії КПУ на засоби масової інформації.

Народні депутати, які були обрані до Верховної Ради України за списками Демократичного блоку, створили в її рамках опозиційне до комуністичної більшості парламенту об'єднання під назвою Народна рада.

Саме Народна рада стала рушійною силою ухвалення Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України, яка визначала стратегічні напрями національного державотворення і накреслила шлях до відновлення незалежної української державності [17, с. 133].

Представники Народної ради ще до початку роботи Верховної Ради України, перша сесія якої відкрилася 15 травня 1990 р., рішуче наполягали на включенні до порядку денного сесії як першочергового пункту щодо ухвалення Декларації про державний суверенітет України.

Ці пропозиції опозиційної демократичної меншості зустрічали спротив найортодоксальніших представників комуністичної більшості, яка згодом згуртувалася у так звану групу 239 (офіційно діяла під назвою «За Радянську суверенну Україну»), очільником якої спочатку був С. Гуренко, а пізніше став О. Мороз.

15 травня 1990 року вперше в історії України ВР УРСР почала працювати як постійно діючий орган законодавчої гілки влади. У той же час приймаються постанови про Президію першої сесії ВР УРСР 12 скликання, обрання Мандатної комісії, про Секретаріат та про обрання Лічильної комісії ВР УРСР 12 скликання, а 23 травня – постанова про порядок денний сесії.

Відповідно до даної постанови у порядок денний сесії було включено 36 питань, у тому числі й питання: Декларація про суверенітет Української РСР.

29 травня після обговорення доповіді Голови РМ УРСР В. А. Масола Верховна Рада приймає постанову «Про політичне, соціально-економічне та екологічне становище України», в якій регламентується, що «соціально-економічне становище в республіці є кризовим, екологічна обстановка в

більшості регіонів перебуває в загрозовому стані, а в деяких – катастрофічна».

Рада Міністрів не забезпечує реалізацію планів соціально-економічного розвитку, інших програм та заходів, «від яких безпосередньо залежить підвищення добробуту населення України. Багато дуже важливих для республіки питань, – наголошується далі в постанові, – не знайшли свого вирішення в умовах централізованої планової економіки та відсутності реального державного суверенітету».

Ще на стадії обговорення у Верховній Раді Української РСР було запропоновано 9 проектів Декларацій, деякі з них містили навіть діаметрально протилежні положення, що викликало бурхливі дискусії. Щодо нового союзного договору зазначалось, що він не може бути предметом Декларації. Декларація не повинна містити розділу про союзний договір, адже цим дискредитується саме поняття суверенітету. Це питання має бути предметом окремого державного акта.

Шлях виходу з кризи – діяльність в умовах політичної і економічної самостійності республіки.

Резолюція XXVIII з'їзду КПУ (відбувся 19–23 червня 1990 р.) «Про державний суверенітет УРСР» орієнтувала на «активну участь Компартії України у створенні оновленого Союзу» і була ухвалена в той час, коли у Верховній Раді України вже розпочалися обговорення численних проектів Декларації, запропонованих представниками експертного середовища та Народної ради і тривала робота над виробленням консолідованого зведеного тексту цього документа [17, с. 135].

За своїми формою і змістом обидві згадані резолюції вищих органів КПУ являли собою не проекти Декларації про державний суверенітет України, а партійні документи, що були спрямовані проти суверенітету та незалежної державності України.

Отже, вже 29 травня стало зрозумілим – Декларації бути!

Різноманітні підходи представлених у парламенті політичних сил до визначення мети і змістовного наповнення Декларації про державний суверенітет України позначилися на перебігу обговорень її концепції та тексту.

Від початку розгляду Декларації про державний суверенітет України і до її ухвалення у Верховній Раді точилася гостра боротьба між ортодоксальними комуністами та представниками національно-демократичних сил, підтримуваними суверенкомуністами в особі «червоних» директорів та представників місцевих виконавчих структур. Її наслідком, в кінцевому рахунку, став документ, який орієнтував на створення законодавчої системи для формування і утвердження незалежної державності України та її виходу із СРСР.

Ухвалення відбувалося на тлі глибокої політичної та соціально-економічної кризи, об'єднаної з нагальною потребою пошуку нового шляху розвитку республіки. Напружене соціально-політичне становище в УРСР кінця 80 рр. – на початку 90-х набуло вибухового характеру, про що яскраво свідчать документи, які зберігаються в фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

Зокрема, в довідці-прогнозі, підготовленому ідеологічним відділом ЦК КПУ 26 травня 1990 року, про становище в Україні говориться наступне: «Експрес-опитування громадської думки 24-26 травня свідчить про те, що ситуація в республіці в останні дні різко загострилася і набуває вибухонебезпечний характер. Головними причинами цього є:

- доповідь Н. І. Рижкова на третій сесії Верховної Ради СРСР «Про економічний стан країни і концепції переходу до регульованої ринкової економіки»;

- невдоволення різних верств населення ходом роботи сесії Верховної Ради Української РСР;

– дефіцит багатьох товарів першої необхідності, інфляційні процеси, «тіньова економіка», зростання злочинності, втрата віри в досягнення бажаних життєвих цілей за рахунок наполегливої і продуктивної праці;

– різка активізація діяльності антисоціальних і антирадянських угруповань УРП, СНУМ, ряду організацій Руху, пов'язана з ослабленням протидії партійних комітетів, які зайняті підготовкою і проведенням обласних партійних конференцій.

Більшість зазначених чинників мали місце раніше, але вони не набували такої критичної маси і на швидку зміну соціально-політичної ситуації помітно не впливали, залишаючись протягом тривалого часу на одному рівні. Доповідь Н. І. Рижкова дала різкий поштовх до злиття цих причин в єдиний швидко і активно діючий деструктивний потік, спрямований проти КПРС і державної влади.

Політична ситуація приймала все більш драматичний, небезпечний характер. Джерелом накопичення негативної енергії, свого роду несанкціонованими мітингами стають масові черги за товарами першої необхідності.

Занепокоєння влади викликала, в першу чергу, ситуація в великих промислових містах і регіонах – Києві, Донбасі, західних областях, де антиурядові настрої були надпотужними, а загроза переходу від стихійного до організованого політичного руху, спрямованого проти Компартії і її лідерів, ставала все більш реальною.

Правляча Комуністична партія України шаленими темпами втрачала підтримку населення, особливо серед активної її частини і молоді. За результатами соціологічного опитування, проведеного в червні 1990 р ідеологічним відділом ЦК КПУ і фахівцями Київської вищої партійної школи «... 13% членів КПУ найближчим часом планують вийти з її лав, а 9% взагалі виступають за розпуск Компартії ...».

Правляча партія була вже нездатна контролювати ситуацію ні всередині республіки, ні навіть в своєму центрі і перешкодити поступу до

втілення мрії багатьох поколінь українців про незалежну Українську державу.

Видався дуже напруженим період до 16 липня, який визначився, як день прийняття Декларації.

12 червня парламент прийняв постанову, якою було утворено 23 постійних комісії ВР УРСР та серед них – комісія з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин, а постановою від 28 червня була обрана комісія з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин у складі двадцяти двох осіб [16, с. 170].

Можна додати, що сім з двадцяти трьох постійних комісій очолили, за пропозицією В. А. Івашка, представники опозиційної сили (серед них: І. Юхновський, О. Ємець, Д. Павличко, В. Яворівський). У той же день, 28 червня, на сесії відбулося обговорення питання про Декларацію про державний суверенітет України.

У протоколі №58 зазначено:

«СЛУХАЛИ: Питання щодо Декларації про суверенітет Української РСР. Про порядок розгляду вищезазначеного питання» та «Обговорення проектів документів до питання – Декларація про суверенітет Української РСР» (дод. Б).

Обговорення проектів продовжувалося на засіданнях 29 червня, 5, 6, 9 липня 1990 року.

Паралельно з обговоренням у сесійній залі йшла велика робота в постійних комісіях, що засвідчують протоколи їх засідань, до яких додаються зауваження та пропозиції до проекту Декларації.

У цих документах є інші (у порівнянні з формулюванням порядку денного сесій) назви Декларації.

Так, у протоколі №3 засідання комісії Верховної Ради з питань державного суверенітету, міжреспубліканських та міжнаціональних відносин

від 4 липня 1990 року йдеться про проект Декларації про державну незалежність (суверенітет) України.

У цей же час Україною прокотилася нова хвиля шахтарських страйків. На засіданнях 5 та 6 липня депутати не тільки обговорювали проект Декларації, а й розглядали питання про становище, яке склалося в шахтарських регіонах.

На обговорення виносилося також питання про участь народних депутатів УРСР – делегатів 28 з'їзду комуністичної партії, у його роботі. Події на 28 з'їзді комуністичної партії, що розпочався 2 липня, несподівано призвели до зміни Голови ВР УРСР. Михайло Горбачов вирішив висунути на нововведену посаду В. А. Івашка, заступника Генерального Секретаря Центрального Комітету.

Верховна Рада УРСР на вимогу опозиції запропонувала відкликати зі з'їзду КПРС народних депутатів Української РСР – делегатів XXVIII з'їзду комуністичної партії для участі в роботі сесії, що розглядала Декларацію про державний суверенітет України (проголосувало майже 300 депутатів, у тому числі близько 200 комуністів) [65, с. 347].

В. А. Івашко, опинившись перед важким вибором, подав у відставку з посади Голови ВР УРСР. У своїй заяві від 9 липня 1990 року він прокоментував свою позицію: «... приходжу до висновку, що зараз не маю в Верховній Раді УРСР надійної опори для здійснення програми економічного, соціального і культурного відродження України, як я її собі розумію. Оголошую про свою відставку з посади Голови Верховної Ради УРСР з сьогоднішнього дня – 9 липня 1990 року».

270 голосами «за», у той же день, 9 липня, парламент приймає рішення: «прийняти проект Декларації про суверенітет Української РСР за основу, передати в комісії для доопрацювання з урахуванням зауважень і пропозицій, висловлених народними депутатами Української РСР, і внести на сесію для постатейного голосування».

Голосування та постатейне обговорення проекту Декларації почалося на засіданні 11 липня (документи, що зафіксували цей процес також зберігаються у Державному архіві України).

Атмосферу, яка була у сесійній залі під час голосування, в якійсь мірі, можна продемонструвати на прикладі визначення назви документу. На обговорення та голосування 11 липня виносилися наступні назви: Декларація про державну незалежність (суверенітет) України, Декларація про державну незалежність (суверенітет) УРСР, Про суверенітет України, Декларація про державну незалежність (суверенітет) України, Декларація про державну незалежність (суверенітет) Української Радянської Соціалістичної Республіки, Декларація про державний суверенітет України.

Депутати 248 голосами підтримали пропозицію змінити у назві документа слова «Українська РСР» словом «Україна». Не отримала підтримки серед депутатів і пропозиція закріпити незаконність і недійсність договору між Української РСР і РСФСР 1922 р. про створення федеративного СРСР [65, с. 347].

Поправки до преамбули щодо укладання майбутнього союзного договору були відхилені. Більшість депутатів висловились за утвердження насамперед державного суверенітету, а щодо питання стосовно подальшого перебування в складі Союзу схилялися до думки, що його має вирішити референдум.

Отже, при обговоренні в проект Декларації про державний суверенітет України вносилися численні пропозиції й поправки, які свідчили про усвідомлення народними депутатами нагальної потреби задекларувати новий правовий статус Української РСР і конституційний характер норм цього правового акту.

Частина поправок була принциповою і знайшла своє відбиття в наступних нормативно-правових актах.

16 липня голосами 355 депутатів ВР УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України (дод. А.).

Проти виступили чотири депутати, 1 депутат утримався.

В цей же день у постанові «Про день проголошення незалежності України», «підтверджуючи історичну значимість прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року», Верховна Рада УРСР прийняла «вважати день 16 липня Днем проголошення незалежності України і щорічно відзначати його як державне загальнонародне свято України».

Було зроблено важний крок до незалежності. Декларацією було проголошено верховенство Конституції та законодавчих актів республіки на території Української РСР, виключне право народу України на власність національним багатством України, визнання всього економічного і науково-технічного потенціалу, створеного на території України, власністю її народу [25, с. 175].

Держава мала стати в майбутньому нейтральною країною та дотримуватися трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти та не набувати ядерної зброї. Декларацією фактично проголошувався принцип подвійного громадянства. Принципи, наведені в ній, мали лягти в підґрунття нового союзного договору.

Формально Декларація про державний суверенітет України не змінювала Конституцію УРСР, однак діяла нарівні з нею і виконувала роль дороговказу, який спрямовував діяльність Верховної Ради й уряду на поступову розбудову правової та інституційної інфраструктури, притаманної незалежній державі. Ухвалення Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України спричинило радикалізацію позиції Народного руху України в питанні державної незалежності України.

2.2. Програмні принципи і положення Декларації про державний суверенітет України

Декларація про державний суверенітет України є зваженим та обґрунтованим документом, що укладений з урахуванням політичної ситуації та конкретної реальності того періоду, розробники якої пішли шляхом створення передумов незалежності України набагато далі, ніж союзні республіки.

Це була спроба унеможливити в майбутньому зловживання з боку центру, зупинити тенденцію до постійного звуження повноважень та можливостей союзних республік та посилення диктатури центральних міністерств і відомств, запровадити принципово нову оптимальну систему відносин між союзним центром та Української РСР з поверненням останній великої частини об'єктів відання, а також створити одночасно систему правових гарантій стабільного статуту Української РСР у складі Союзу РСР.

Декларація повинна була гравати роль принципово нового, основоположного, засадничого, фундаментального документа, посиляючись на який, можна було б відстояти права УРСР та її народу під час переговорів з представниками центру та делегаціями інших союзних республік.

Набутий теоретичний та практичний досвід державно-правового будівництва в період 1985-1990 рр. явно позначився на змісті Декларації про державний суверенітет України.

Як зазначив Ю. С. Шемшученко, цей правовий документ не тільки проголошував суверенітет України, а й містив низку інших принципових положень конституційного значення [87, с. 4].

Дійсно, системний аналіз норм досліджуваної Декларації про державний суверенітет України свідчить, що поряд з проголошенням нею державного суверенітету проголошувалися й інші важливі підвалини суверенної держави. Її преамбула містить таку важливу норму, як визнання

необхідності побудови правової держави. В умовах перебування Української РСР у складі Союзу РСР, де поняття «правова держава» не могло співіснувати із закоренілою системою тоталітарної держави, це було доволі важливим кроком на шляху конституційного будівництва.

Тлумачення й офіційна дефініція поняття «державного суверенітету» у преамбулі подані досить повно й чітко, визначено підстави його проголошення. Значення змісту державного суверенітету, передбаченого в Декларації, можна співставити із його розумінням Жаном Боденом, який трактував суверенітет як «абсолютну й постійну владу держави» [15, с. 692].

У преамбулі та в 10 розділах Декларації про державний суверенітет України регламентовано верховенство, неподільність, повноту та самостійність влади України на всієї її території. У Декларації визначено, що Україна як суверенна національна держава розвивається в межах існуючих кордонів на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення; що громадяни всіх національностей становлять народ України, який є єдиним джерелом державної влади в країні; що від імені всього народу може виступати виключно Верховна Рада України.

Декларація про державний суверенітет України визначила, що народ України має виключне право на володіння, користування та розпорядження національним багатством країни, захист усіх форм власності в державі.

В Декларації про державний суверенітет України проголошувалося те, що Україна має створити власні банки, включно із зовнішньоекономічними, а також самостійно формувати цінову, фінансову, митну та податкову системи, власний державний бюджет та контролювати використання його коштів, а в разі потреби запровадити свою грошову одиницю.

У розділі I Декларації закріплено поняття також «національний суверенітет», відповідно до якого Українська РСР є суверенною державою, що здійснює своє невід'ємне право на самовизначення. До проголошення Декларацією державного суверенітету Української РСР її національний суверенітет був достатньо обмежений.

Підтвердженням служать виселення татар з Криму, виселення й репресій на Західній Україні, русифікація населення в роки радянської влади. Проте повністю позбавити націю її національного суверенітету неможливо, оскільки, як зазначає Р. В. Зварич, цей суверенітет становить собою верховенство повноти влади нації, її політичну свободу й реальну можливість визначати характер своєї долі аж включно до відокремлення, до утворення власної держави [89, с. 116].

Ось тому перебування УРСР у складі Союзу РСР повністю не позбавляло її національного суверенітету, хоча й зазнавала країна значних утисків з боку союзного центру.

Національний суверенітет передбачає не лише повновладдя нації, а й свободи відповідно до міжнародних стандартів, які нівелювалися, придушувалися тоталітарною системою, інтернаціональною політикою правлячої партії, так званого «інтернаціональною єдністю братніх народів».

У розглядуваній Декларації про державний суверенітет України передбачено принцип народного суверенітету: саме народ є єдиним джерелом державної влади в республіці, а від його імені вправі виступати лише Верховна Рада Української РСР.

Щодо цього досить влучно зазначив Коцюба: Верховна Рада УРСР правотворчо та законодавчо закріпила відродження історії правової ідеології народовладдя системою виборчого права.

Ми погоджуємося з його твердженням, адже відродження ідеї реального народовладдя в країні після стількох років тоталітарного режиму бере свій початок саме з прийняттям цієї Декларації. Саме в її II розділі втілено ідею М. Падуанського про народний суверенітет, про право видання законів виключно народом і про вирішальний вплив останнього при розв'язанні найважливіших проблем у політичному суспільстві [56, с. 116].

Визнання і практична реалізація ідеї народного суверенітету, за точки зору В. М. Шаповала, є свідченням демократичного характеру державного володарювання [86, с. 250]. На наше переконання, закріплення в Декларації

ідеї народного суверенітету стало ще одним кроком у напрямку поступової демократизації українського соціуму.

Розділ III цього доленосного документа (під назвою «Державна влада») закріплює, що Українська РСР є самостійною у вирішенні будь-яких питань свого державного життя, проголошує верховенство Конституції й законів Української РСР на території республіки, а також поділ влади на законодавчу, виконавчу й судову.

За справедливим зауваженням деяких дослідників, такий поділ влади означає не просто спеціалізацію її органів за функціями держави, а передусім те, що в республіці не могло бути органу, який зосереджував би всю повноту державної влади, монополізував би її.

Для Радянської держави, в якій панувала практика вирішення всіх питань на з'їздах і пленумах ЦК й Політбюро КПРС, це був крок до побудови дійсно демократичної, правової держави. Положення розділу IV «Громадянство Української РСР», що передбачали власне громадянство Української РСР і збереження громадянства СРСР, повною мірою відповідали ст. 15 Загальної декларації прав людини (1948 р.). Суверенітет становить собою властивість держави, передбачає принцип територіального верховенства влади державної стосовно іншої влади, органу або особи в державі.

Саме цей принцип отримав свій розвиток у розділі V «Територіальне верховенство» цієї Декларації, яким передбачалося верховенство Української РСР на своїй території, яка в існуючих кордонах є недоторканною і не може бути змінена чи використана без її згоди.

Це положення Декларації про державний суверенітет України свідчило про безповоротність у намірах обранців народу щодо здійснення влади в межах Української РСР республіканськими вищими органами влади.

Положеннями розділів VI («Економічна самостійність»), VII («Екологічна безпека») й VIII («Культурний розвиток») усі життєво важливі сфери державного управління передавалися до компетенції Української РСР,

а на вищому рівні закріплювалися гарантії норм раніше прийнятих Законів із цих питань. Розділ IX «Зовнішня і внутрішня безпека» декларував можливість Української РСР мати власні Збройні Сили, чим гарантувалася територіальна недоторканість республіки.

Жодним чином не заперечуючи об'єктивності й історичної обумовленості здобуття Україною у 1991 році державної незалежності, цей акт, засвідчивши політичну самоідентифікацію нації, не спирався на належне наукове обґрунтування процесу формування суверенної держави (як практично будь-яке революційне політичне перетворення).

У розділі щодо економічного суверенітету визначалося, що «народ України має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством України [55, с. 77].

Наявність армії – це атрибут державності, а тому вказаним положенням цього розділу розвивалася теза про державний суверенітет України. Певної уваги потребує його положення, відповідно до якого Українська РСР проголошує свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою та дотримуватися 3-х неядерних принципів: не приймати, не виробляти й не набувати ядерної зброї.

У 2014-2015 рр. це положення викликало особливо бурхливі дискусії. На думку деяких науковців воно вимагає детального перегляду [87, с. 27].

У другій половині 2014 р. до Верховної Ради України були подані проекти законів і заяв, які передбачають відновлення статусу України ядерної держави.

Проте такі ініціативи, як стверджує Коцюба, можуть стати хибним вимушеним механізмом гарантування національної безпеки, що суперечить не лише положенням Декларації, а й тенденціям забезпечення світової ядерної безпеки та принципам дії міжнародного права. Ми цілковито поділяємо цю думку, адже однією з основ незалежності України є саме Декларація, якою проголошено нейтральний статус України й дотримання нею 3-х неядерних принципів і яка послужила правовим підґрунтям

прийняття численних нормативно-правових актів відповідно до її положень [57, с. 118].

Скасування або інший перегляд названого положення Декларації про державний суверенітет України може призвести до порушення міжнародних зв'язків України і при цьому не дозволить вирішити питання, через які деякі науковці наполягають на його перегляді.

У розділі Х «Міжнародні відносини» закріплювалися переваги загальнолюдських цінностей, що означало відмову від ідеології Союзу РСР, а також містилась теза про безпосередню участь Української РСР на міжнародній арені, яка розвивала визначення державного суверенітету, закріпленого у преамбулі документа.

Актом гарантується всім національностям, які мешкають на території України, право вільного національно-культурного розвитку, визначається пріоритет загальнолюдських цінностей перед класовими, норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права.

Декларацією про державний суверенітет України проголошено: принцип поділу державної влади на 3 гілки: законодавчу, виконавчу та судову; територіальну цілісність України в межах її кордонів, економічну самостійність, гарантії екологічної безпеки та культурного розвитку. Ці наведені положення були покладені в основу законодавчих актів державного значення, а саме Конституції України та законів.

Важливим є те, що у Декларації про державний суверенітет України вперше в новітній історії поруч із «Українською РСР» було вжито слово «Україна», як офіційна назва держави, повернуто до повноцінного політико-правового та наукового обігу поняття «національна держава», «право української нації на самовизначення», «національна державність».

Декларація про державний суверенітет України стала суттєвим кроком українського народу на шляху до самостійного економічного та політичного розвитку. Тоді зовнішня політика країни розвивалася логічно, послідовно та наступально. Декларація про державний суверенітет України

стала не лише підставою для подальшої розробки концепції зовнішньої політики молодій Українській державі, а й визначила її принципові засади.

У розділі, який присвячений її ролі в міжнародних взаємовідносинах, було закладено визначальні принципи та пріоритети української зовнішньої політики. Ці основні засади, розроблені ще коли Україна була у складі СРСР, й зараз визначають спрямування нашого зовнішньополітичного курсу.

Наприклад, проголошено, що Україна активно сприяє зміцненню загального миру та міжнародної безпеки, буде брати безпосередню участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах, а також у майбутньому прагне стати постійно нейтральною країною, яка не буде брати участь у військових блоках і буде дотримуватися неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї.

Важливе значення мало й визнання Україною переваги загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритету загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права. Все це засвідчило чіткий намір України увійти в коло авторитетних, цивілізованих країн світу.

Декларація про державний суверенітет України відіграла дуже важливу роль у становленні в Україні конституційного ладу саме на демократичних засадах, заклала цінності, які стали підґрунтям для Конституції 1996 року, а також для всього конституційного законодавства.

Наприклад, державний суверенітет в Декларації про державний суверенітет України визначено як «верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади Республіки у межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах». У свою чергу, верховенство держави та її незалежність як пов'язані сторони державного суверенітету впроваджено у Конституції України: про верховенство йдеться в частині 1 статті 2 (суверенітет України поширюється на всю її територію), а як незалежну державу визначено в статті 1 Конституції.

Слід зазначити, що Декларацією про державний суверенітет України проголошено: самовизначення української нації, народовладдя, принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, територіальну цілісність України в межах наявних кордонів, економічну самостійність, виключне право народу України на володіння, користування і розпорядження національним багатством України, захист усіх форм власності в державі, гарантії екологічної безпеки і культурного розвитку.

У Декларації про державний суверенітет України наголошувалося право на власні Збройні Сили, внутрішні війська, органи державної безпеки. Українська держава перебрала право самостійно визначати порядок проходження військової служби громадянами республіки.

Отож, прийняття Декларації про державний суверенітет України стало важливим кроком до відновлення історичної справедливості, відродження української державності як ідеї соборності українського народу та її земель. Нею було проголошено найбільш пріоритетні позиції, які орієнтували людей на створення самостійної, правової держави, на розвиток демократії, всебічне забезпечення прав та свобод людини.

Вона стала тією цінністю, яка об'єднала суспільство у важкий час визначення свого майбутнього в серпневі дні 1991 року. Саме спираючись на Декларацію, було прийнято Акт про державну незалежність 24 серпня 1991 року, який разом з державним суверенітетом був підтверджений волевиявленням народу на Всеукраїнському референдумі в грудні 1991 року [3].

Прийняття Верховною Радою Української РСР Декларації про державний суверенітет України вважається початком, своєрідною точкою відліку процесу відновлення державної незалежності України загалом та трансформації попередньої радянської правової системи зокрема.

Дана подія мала й безпосереднє відношення до конституційного процесу в Україні. Саме з прийняттям Декларації про державний суверенітет України було розпочато сучасний конституційний процес.

Під час прийняття Декларації про державний суверенітет України на депутатів Верховної Ради Української РСР здійснювався тиск комуністичної партії, що знайшло своє відображення в останніх її положеннях, а саме, що принципи даного правового акта про суверенітет України використовуються для укладення Союзного договору.

Цим самим підтверджувався намір вищих органів держави, на момент прийняття Декларації, укласти новий Союзний договір між радянськими республіками. Із прийняттям Декларації про державний суверенітет України в офіційних документах широко стала застосовуватися назва «Україна».

Саме тому одні сучасні науковці наголошують, що цей документ закріпив нову назву держави – Україна; інші ж навпаки, вважають дану позицію помилковою. Хоча в тексті країна зазначається як Українська РСР, однак її автори в самій назві правового акта означили її як Україна.

Декларація про державний суверенітет України проголосила не лише державний суверенітет, а й інші засади державного ладу й передумови розвитку державності, зокрема, зовнішній і внутрішній суверенітет, унітарність України.

О. В. Прієшкіна назвала цей юридичний акт «документ на виріст»: з однієї сторони, він регламентував та фіксував те, що існувало реально, з іншої – став своєрідною юридичною програмою країни, в якій визначено головні принципи та пріоритетна мета майбутнього розвитку державотворчого процесу [67, с. 92].

Декларація про державний суверенітет України стала своєрідною програмою розвитку країни, основоположним актом для прийняття низки нормативно-правових актів, які забезпечили підвалини суверенітету України та її майбутньої незалежності. Принципи Декларації про державний суверенітет України почали втілюватись у відповідних нормативно-правових актах.

Економічна ситуація в цілому в Радянському Союзі і в Україні, зокрема, була достатньо складною: відчутно поглиблювалася соціально-

економічна криза, важливою виявилася потреба переходу до ринкової економіки, були знищені економічні зв'язки між союзними республіками. Саме тому було прийнято ряд законодавчих актів на розвиток положень розділу VI «Економічна самостійність».

3 серпня 1990 року Верховна Рада Української РСР прийняла Закон «Про економічну самостійність Української РСР», який проголошував головну мету та принципи економічної самостійності республіки (ст. 2, 3), визнавав приватну власність (ст. 4), закріплював власну фінансову систему та податкову політику (ст. 5), визначав впровадження власної грошової одиниці України (ст. 6).

Законом визначалось самостійне здійснення Українською РСР керівництва зовнішньоекономічною діяльністю, економічне співробітництво із союзними республіками й зарубіжними державами на підставі принципів заінтересованості, рівноправності і взаємної згоди; підприємства й організації мали право вступати у прямі господарські зв'язки і співпрацювати з підприємствами й організаціями радянських республік; передбачалося самостійне створення митної системи (ст. 12).

Отже, розглядуваний Закон передбачав економічну самостійність республіки, незалежність від СРСР і самостійне вирішення всіх питань внутрішньо і зовнішньоекономічних. Верховна Рада Української РСР прийняла постанову «Про реалізацію Закону «Про економічну самостійність Української РСР», якою передбачалося доручити Раді Міністрів УРСР у місячний строк розробити концепцію і програму переходу Української РСР до регульованої ринкової економіки й у двомісячний термін підготувати проекти 19 законодавчих актів.

З метою захисту власності країни Верховна Рада Української РСР прийняла постанову «Про захист суверенних прав власності Української РСР», якою встановлювався мораторій на території республіки на будь-які зміни форм власності і власника державного майна, ініціаторами й учасниками яких були вищі органи державної влади й управління, і

заборонялися випуск і реалізація акцій усіх державних підприємств, організацій та установ, незалежно від їх відомчої підпорядкованості, розташованих на території країни, а також фізичним і юридичним особам поза її межами [29, с. 121].

Ці дії були спрямовані на збереження власності Української РСР й на забезпечення основ її економічної самостійності. Верховна Рада Української РСР 3 грудня 1990 р. ухвалила Закони «Про ціни та ціноутворення», який надавав можливості переходу республіки до ринкової економіки, і «Про бюджетну систему Української РСР», який закріплював, що Державний бюджет Української РСР складається з республіканського й місцевих бюджетів (ст. 1), джерела формування, видатки, порядок складання, затвердження, виконання і звіт про виконання яких відтепер є виключно компетенцією Української РСР.

Цими законодавчими актами Верховна Рада Української РСР вивела з-під контролю союзного центру фінансову й бюджетну системи країни, чим було забезпечено її економічну самостійність. Положення Декларації й норми Закону Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР» у лютому 1991 р. були підкріплені постановою Верховної Ради Української РСР «Про передачу підприємств і організацій металургійної та вугільної промисловості СРСР, розташованих на території Української РСР у власність республіки», чим гарантувалися матеріальні підвалини суверенітету Української РСР.

Реформування банківської системи країни передбачалось у Законі Української РСР «Про банки та банківську діяльність», в якому підкреслювалася самостійна організація республікою своєї банківської системи, що ставала дворівневою: Національний банк України і банки комерційні, в тому числі Зовнішньоекономічний, Ощадний, республіканські та інші банки різних видів і форм власності (ст. 1).

Національний банк України визнавався власністю держави (ст. 6), підзвітним Верховній Раді Української РСР та мав право законодавчої

ініціативи (ст. 7). У цілому Закон про банківську й фінансову системи республіки виводив з-під сфери повноважень союзних органів державної влади й управління, надаючи виключні права у цій царині Українській РСР.

Більше того, постановою Верховної Ради Української РСР «Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про банки та банківську діяльність» передбачалася передача у власність Української РСР Українського республіканського банку «Держбанк СРСР», Українського республіканського банку державного комерційного промислово-будівельного банку «Укрпромбудбанк», Українського республіканського банку «Зовнішекономбанку СРСР» з їх мережею й обчислювальними центрами, всіма активами, пасивами, а також Українське республіканське управління інкасації «Держбанк СРСР» з підпорядкованою йому мережею установ та організацій [57, с. 122].

Таким чином, уся банківська система була націоналізована, що стало гарантією положень Декларації про державний суверенітет України у частині економічної самостійності. Продовжуючи формувати економічний фундамент державного суверенітету правовим шляхом, Верховна Рада Української РСР прийняла постанову «Про перехід у юрисдикцію Української РСР державних підприємств і організацій союзного підпорядкування, розташованих на території республіки».

Постанова передбачала перехід усіх державних підприємств та організацій союзного підпорядкування, розташованих на території республіки, під юрисдикцію Української РСР.

Більше того, визнавалися не маючими юридичної сили й не підлягаючими виконанню законодавчі акти й рішення вищих союзних органів, які стосувалися зазначених об'єктів власності і які прийняті без узгодження з найвищими органами державної влади й управління УРСР.

Таким чином, УРСР поступово набувала задекларованого суверенітету й самостійності у вирішенні питань внутрішньодержавного значення. На своєму шляху до реального суверенітету вона вже знаходилася

на стадії самостійного регулювання діяльністю державних підприємств та організацій, розташованих на її території.

Зміни в економічній сфері вимагали утвердження одного з аспектів державного суверенітету, а саме внутрішнього. Наростання демократизації суспільства в СРСР в цілому, і в Українській РСР, зокрема, поява політичного плюралізму, багатопартійності ставили на порядок денний демократизацію законодавства, зміни в політичній і правовій системах.

Уже в цей період все реальнішою утверджувалася перспектива розпаду СРСР. Зміни в політичній системі передбачалися Законом УРСР «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР» від 24 жовтня 1990 р., який закріплював суттєві зміни до чинної Конституції.

Демократичний централізм замінили виборність і підзвітність народові вищих органів державної влади, їх відповідальність за доручену справу, обов'язковість рішень вищестоящих органів для підпорядкованих їм органів (ст. 3); виключалася з Конституції ст. 6, що проголошувала керівну і спрямовуючу роль Комуністичної партії; Українська РСР у зовнішньополітичній діяльності керується цілями, завданнями і принципами зовнішньої політики, визначеними Конституцією УРСР (ст. 28); усувалися частини 2 і 3 ст. 68 Основного Закону, що встановлювали межі компетенції Союзу РСР і Української РСР; проголошувалося верховенство законів республіки (ст. 71).

Зміни й доповнення до Конституції УРСР торкнулись і правоохоронної системи: намічалася створення Конституційного Суду України (п. 11 ст. 97); найвищий судовий контроль і нагляд за судовою діяльністю судів республіки здійснювався відтепер лише Верховним Судом Української РСР, організація й діяльність судів визначалися законами Української РСР (ст. 149); відтепер Генеральний прокурор УРСР призначався Верховною Радою Української РСР, організація й діяльність органів прокуратури – Законом «Про прокуратуру Української РСР». Згідно із внесеними до Конституції змінами припиняли свою дію її глави 2

(«Економічна система»), 16 («Державний план економічного і соціального розвитку Української РСР») і 17 («Державний бюджет Української РСР») до моменту прийняття нової Конституції Української РСР [57, с. 125].

Як бачимо, внесені до Основного Закону УРСР 1978 р. зміни й доповнення засновані на Декларації про державний суверенітет України, на високому законодавчому рівні забезпечували за Українською РСР новий статус – статус суверенної держави. Органи державної влади, підприємства, установи й організації Української РСР фактично виходили з-під союзного контролю, а республіка отримала можливість виступати як суверенна держава у відносинах з іншими союзними республіками в тому числі з іноземними державами.

Саме ці конституційні зміни сприяли утвердженню народного, й державного суверенітету. Демократизація суспільного життя, законодавче закріплення суверенітету республіки в умовах послаблення влади КППС як основної конструкції адміністративно–командної системи, союзного центру – зумовили необхідність радикальних змін у політичній системі СРСР і союзних республік.

О. В. Скрипнюк відмітив, що державний суверенітет України було визначено в Декларації одночасно у 2-х аспектах – внутрішньому (верховенство державної влади у своїй країні) й зовнішньому (незалежність у зовнішньополітичній сфері) [76, с. 7]. Дійсно, низка положень цього правового акта утверджували й зовнішній суверенітет, без якого суверенітет державний не може бути повним, а держава, яка ним володіє, – суверенною.

І хоча положення Декларації про державний суверенітет України не могли повною мірою набути своєї реалізації через перебування республіки у складі Союзу РСР, проте її положення щодо відносин з іншими республіками були використані повною мірою.

27 вересня 1990 р. голова Верховної Ради Української РСР Л. М. Кравчук і Президент Угорської Республіки А. Гьонц зробили спільну заяву, відповідно до якої сторони зобов'язувалися на підставі норм Статуту

Організації Об'єднаних Націй Гельсінського Заключного акта 1975 р. та інших документів Організації з безпеки і співробітництва в Європі підтримувати й розвивати взаємовигідне співробітництво у всіх сферах життя своїх країн і добросусідські відносини, які відповідали б їх національним інтересам і не були б спрямовані проти третіх сторін, а також погодилися на встановлення консульських відносин та обмін консульськими установами [78].

13 жовтня 1990 року головами Міністерства зовнішніх справ Української РСР і Польщі була підписана Декларація «Про принципи та основні напрямки розвитку українсько-польських відносин».

Сторони визнавали одна одну суверенними державами (п. 1), розглядали як непорушний існуючий між Українською РСР та Польщею державний кордон (п. 3), погоджувалися на встановлення консульських відносин та обмін консульськими установами (п. 4), проголосили намір розвивати взаємовигідне співробітництво в політичній, економічній, науково-технічній, інформаційній, культурній, гуманітарній та інших сферах (пунктами 5, 9, 11), висловилися за поліпшення становища національних меншостей – української в Польщі й польської в Україні (п. 8.). Більше того, згідно з п. 13 цього документа передбачалось сприяння Польщі позитивному розв'язанню питання реалізації Україною її наміру брати безпосередню рівноправну участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах.

Постановою Верховної Ради Української РСР «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері відносин з радянськими республіками» намічалось встановлення безпосередніх відносин між радянськими республіками шляхом укладення типових договорів, проекти яких повинна була розробити Комісія з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин [6].

Українська РСР могла самостійно укласти договори з радянськими республіками, в особі Голови Верховної Ради Української РСР або його заступника. Ці правові акти потім повинні бути ратифіковані Верховною Радою Української РСР.

Контроль за виконання договорів, які набрали чинності, покладался на Комісію з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин, Комісію в закордонних справах і на Секретаріат Верховної Ради Української РСР.

Таким чином, можна підсумувати, що аналізуючи декларацію що проголошувала суверенітет, потрібно визначити її особливе місце в державотворчому процесі України.

Дослідження змісту Декларації про державний суверенітет України, подальша деталізація та закріплення проголошених нею положень у інших документах, а також врахування досвіду про чинність цього документа в системі законодавства України та необхідність виконання та дотримання його норм мають велике значення.

Фундаментальне правоутворююче значення Декларації про державний суверенітет України та її головна роль у формуванні механізму правового регулювання нашої держави визначається тим, що Декларація проголосила державний суверенітет України як:

- верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах;

- проголосила намір створити демократичне суспільство, забезпечувати права і свободи людини, шанувати права всіх народів, дбати про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу України, побудову правової держави, утверджувати суверенітет самоврядування народу України;

- визначила шляхи побудови держави, оскільки заклала їх підвалини у своїх нормах;

– створила фундамент для формування нової цивілізованої системи права та правової системи нової держави і т.д.

РОЗДІЛ 3. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ

3.1. Вплив Декларації про державний суверенітет України на формування конституційного ладу України

На межі 80-90-х років XX ст. здійснилося перетворення України з частини унітарного СРСР на самостійну державу.

Дбаючи про демократичні принципи законності державної влади, наша країна ще до проголошення своєї незалежності хотіла вирішити це питання на підставі прийняття відповідних законодавчих актів. Відомо, що український народ багато разів прагнув здійснити своє право на самовизначення у формі створення незалежної держави.

Остання спроба була пов'язана з процесами розпаду СРСР, руйнування якого розпочалася ще тоді, коли союзні республіки перестали вносити внески до державного бюджету СРСР, коли республіки проголосили про верховенство республіканських законів над союзними, коли почали відверто нехтувати союзними нормативно-правовими актами [11, с. 13].

Особливо стрімким і незворотним стає цей процес після прийняття союзними республіками декларацій та законів про державний суверенітет та декларацій про незалежність.

Можна сказати про те, що однією з основних причин створення такого документа в УРСР були наявність союзного керівництва, яке втрачало можливість контролювати і регулювати процеси, що відбуваються в державі, відверте нехтування ним інтересів республіки, відсутність оперативного та нормального реагування на стрімкі зміни соціально-політичної ситуації, його неповоротність, незграбність і часом відверта безпорадність [46, с. 36].

У другій половині вісімдесятих років комуністи прагнули до збереження СРСР, але в новій формі, а опозиційні партії – утворення незалежної Української держави. При цьому як перші, так і другі вважали необхідним об'єднати власні зусилля під час прийняття Декларації про державний суверенітет України.

Наголошу, що Україна одна з перших союзних республік комуністичного СРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет та приступила до підготовки нової Конституції України.

Світова конституційна практика свідчить, що деклараціями, на думку О. В. Прієшкіної, встановлюються найбільш важливі положення, які визначають вигляд майбутньої країни та суспільства, характер відносин між громадянами та державою [67, с. 5].

Виходячи з цього, можна погодитися, що такі документи завжди приймалися на переломних етапах розвитку суспільства і, як правило, увага приділялась правам людини, і в цьому є їх сильний бік.

За Декларацією про державний суверенітет України єдиним джерелом державної влади в країні було визнано народ України, який включає громадян республіки всіх національностей.

З метою створення демократичного суспільства, дбаючи про перспективу розбудови правової держави, намагаючись утвердити суверенітет і самоврядування народу України, Верховна Рада Української РСР проголосила в декларації комплекс базових засад державотворчого процесу, визначила права української національної держави та перспективи її розвитку. Декларація визначала три різновиди суверенітету: державний, народний і національний.

Державний суверенітет у даному документі визначено як «верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки у межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах» [1].

Таким чином, Декларація про державний суверенітет України відіграла важливу роль у становленні в Україні конституційного ладу на

демократичних засадах, заклала підґрунтя, яке стало головним для Конституції 1996 року, а також для всього конституційного законодавства.

Суверенітет держави, тобто державний суверенітет, на думку В. Бєлєвцевої, є похідним від народного суверенітету [14, с. 8].

Відповідно до ст. 38 Конституції України громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади, органів місцевого самоврядування.

Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби.

Отож, народний і державний суверенітети настільки взаємопов'язані, що неможливе повне здійснення народом суверенітету без наявності держави і, навпаки, у демократичній державі, яка не визнає суверенітету свого народу.

Як зазначає І. Умнова, поєднання народного та державного суверенітетів – це властивість і здатність держави самостійно визначати свою внутрішню та зовнішню політику за умови дотримання прав людини та громадянина, захисту прав національних меншин і дотримання норм міжнародного права [83].

Поняття державного суверенітету тісно пов'язане з поняттям національного суверенітету. Національний суверенітет це право націй на самовизначення, яке передбачає такі основоположні засади, як єдність і неподільність території, недоторканість територіальних одиниць і невтручання у внутрішні справи.

Суверенітет визначає державу як особливий суб'єкт політичних відносин, як головну складову політичної системи суспільства, є саме тією якістю, яка дозволяє відрізнити державу від інших формально-правових союзів.

Сутність суверенітету, яка визначена Декларацією про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, знайшла своє відображення у ст. 2 Конституції України, де передбачено верховенство й єдність державної

влади та поширення суверенітету на всю територію Української держави. Верховенство державної влади полягає в тому, що вона визначає весь механізм правових відносин у країні, встановлює загальний правопорядок, правоздатність, права й обов'язки державних органів, суспільних об'єднань, посадових осіб і громадян.

Декларація про державний суверенітет України визначає, що Українська РСР забезпечує верховенство Конституції та законів республіки на своїй території. У свою чергу ст. 8 Конституції України також, виходячи з цього положення, передбачила, що в Україні визнається та діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу.

Закони й інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Принцип верховенства державної влади робить її єдиною політичною владою, виключаючи тим самим можливість існування разом із суверенною державною владою будь-якої іншої політичної влади.

Важливо звернути увагу, на такий принцип, як принцип розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, який знайшов своє місце в третьому розділі Декларації про державний суверенітет України та був закріплений в ст. 6 Конституції України.

Сенс поділу влади полягає у відносній самостійності та незалежності різних структур державного механізму – законодавчих, виконавчих, судових та інших органів. В системі поділу влади, одна гілка влади обмежується та контролюється іншою, взаємно врівноважуючи одна одну.

Важливою була постанова Верховної Ради Української РСР «Про вибори Президента Української РСР», якою передбачалося доцільним заснування поста Президента республіки, проведення в 1991 р. виборів останнього і прийняття низки документів, що регулювали статус майбутньої посади.

Так, 5 липня 1991 року ВР Української РСР прийняла Закон «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень

до Конституції (Основного Закону) Української РСР», яким засновувався пост Президента Української РСР, а Конституція – главою «Президент Української РСР».

Відповідно до положень нової глави Конституції Президент:

- визнається найвищою посадовою особою Української держави і главою виконавчої влади;
- виступає гарантом забезпечення прав і свобод громадян, державного суверенітету, додержання Конституції й законів України;
- представляє республіку в міждержавних і міжнародних взаємовідносинах;
- вживає необхідних заходів щодо забезпечення територіальної цілісності республіки;
- очолює систему органів державного управління;
- проводить переговори й підписує міждержавні й міжнародні договори Української РСР, які набувають чинності після їх ратифікації Верховною Радою Української РСР;
- має право зупиняти дію рішень органів виконавчої влади Союзу РСР на території Української РСР, якщо вони суперечать Конституції й законам Української РСР.

На розвиток положень доповненої Конституції Верховна Рада Української РСР прийняла Закони «Про Президента Української РСР» і «Про вибори Президента Української РСР», які змінювали норми Конституції УРСР.

Нові закони забезпечували повне відсторонення вищих союзних органів влади й управління від керівництва республікою в цілому, передачу виконавчої влади Президенту УРСР та регулювали його правовий статус. Тобто, повнота влади на території УРСР передавалася виборному Президенту, який ставав представником державного суверенітету, як зовнішнього, так і внутрішнього. Радикальну реформу пройшла також структура державного керівництва [57, с. 125]. Так, Верховною Радою Української РСР було прийнято Закон «Про утворення Кабінету Міністрів

Української РСР», яким створювався Кабінет Міністрів УРСР у складі: Прем'єр-Міністр, Перший віце-прем'єр, віце-прем'єр, державний секретар Кабінету Міністрів, державні міністри та міністри Української РСР. Закон Української РСР «Про внесення змін до пункту 4 статті 108 Конституції (Основного Закону) Української РСР» передбачав новий термін: Прем'єр-міністр Української РСР.

Пропозиції щодо персонального складу Кабінету Міністрів УРСР доручалося вносити новообраному прем'єр-міністру. Структура державного управління, подана Радою Міністрів УРСР, була ухвалена постановою Верховної Ради УРСР «Про структуру державного управління Української РСР». У зв'язку з утворенням Кабінету Міністрів Української РСР пропонувалося надати додаткові повноваження Голові Верховної Ради УРСР, а для вдосконалення системи державного управління передбачалося внести зміни до чинної Конституції УРСР.

Отже, прийняття низки нормативно-правових актів, які торкалися державного управління, стало правовим підґрунтям для утворення самостійного органу виконавчої влади. Кабінет Міністрів Української РСР не мав ні тісного зв'язку із союзним центром, ні радянського минулого як Рада Міністрів УРСР.

Останнє формування Кабінету Міністрів Української РСР було закінчено прийняттям Законом УРСР «Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української РСР». Згідно з положеннями закону було створено 22 міністерства УРСР, які утворювалися, реорганізовувалися та ліквідовувалися Кабінетом Міністрів УРСР, окрім Комітету державної безпеки Української РСР [57, с. 126].

21 травня 1991 року ВР УРСР прийняла Закон «Про зміни і доповнення до Конституції (Основного Закону) Української РСР у зв'язку з вдосконаленням системи державного управління».

Відповідно до положень Кабінет Міністрів Української РСР – Уряд Української РСР:

– визначався, як найвищий орган державного управління УРСР (ст. 115);

– утворювався Верховною Радою Української РСР у складі: Прем'єр-міністра, Першого віце-прем'єр-міністра, віце-прем'єр-міністра, Державного секретаря Кабінету Міністрів, державних міністрів, міністрів Української РСР;

– складав свої повноваження перед новообраною Верховною Радою Української РСР на її першій сесії (ст. 116).

До повноважень Кабінету Міністрів Української РСР, в особі Міністерства народної освіти й Міністерства вищої освіти УРСР переходили також питання освіти й науки української нації згідно із Законом Української РСР «Про освіту», що було продовженням дії положень розділу VIII Декларації про державний суверенітет України.

Положення цих документів регламентували, що всі питання, які торкалися центральних органів державної влади й управління республіки, відтепер повністю вирішувалися на республіканському рівні без втручання союзних центральних органів державного управління.

Як відзначив М. М. Клименко, суверенітет держави не зводиться лише до переліку прав, якими наділено державну владу, а реалізується саме за допомогою здійснення державними органами власних повноважень [27, с. 23].

Низкою вищезазначених нормативно-правових актів не тільки перелічувалися права уряду УРСР, а й надавалися реальні можливості самостійного здійснення своїх повноважень.

Принцип народного суверенітету, який закріплений в розділі II Декларації, отримав свою реалізацію шляхом прийняття ВР Української РСР 7 грудня 1990 року Закону «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування», який став точкою відліку відродження місцевого самоврядування в Україні.

Саме даним Законом вводилося поняття «місцеве самоврядування», преамбулою якого воно визначалося як територіальна самоорганізація громадян для самостійного вирішення безпосередньо або через державні та громадські органи, які вони обирають, з усіх питань місцевого життя з урахуванням інтересів населення, на підставі законів УРСР і власної фінансово-економічної бази. Цей Закон виходив з теорії дуалізму місцевого самоврядування, оскільки місцеві ради були органами останнього й органами державної влади.

У цьому сенсі дана норма є актуальною й досі, оскільки на сьогодні існують пропозиції щодо тлумачення місцевого самоврядування як самостійного, організаційно відокремленого від органів державної влади виду публічної влади, що здійснюється територіальною громадою у визначеному законом порядку як безпосередньо, так і через органи й посадових осіб місцевого самоврядування. Іншими словами, пропонується поділ влади також по вертикалі на державну й муніципальну [88, с. 6].

Розглядуваним Законом названо основні принципи місцевого самоврядування, такі як, самостійність і незалежність Рад народних депутатів, органів територіального громадського самоврядування, економічна й фінансова самостійність території, самофінансування й самозабезпечення, оптимальна децентралізація та ін.

Виконавчий комітет Рад народних депутатів був підпорядкований і підзвітний тільки відповідній Раді, що скасовувало подвійну підпорядкованість виконавчих і розпорядчих органів місцевого самоврядування.

Отже, Декларація про державний суверенітет України мала величезне значення для розвитку й удосконалення місцевого самоврядування як одного з найважливіших демократичних інститутів суспільства й держави та однієї з форм реалізації народовладдя, яка значно впливає на становлення й розвиток державності в Україні, сприяє децентралізації державної влади, активізації

участі населення в управлінні державними й місцевими справами, у вирішенні соціально-економічних питань.

Саме вона закріпила підвалини для розвитку народовладдя в Україні, поклала початок відродженню місцевого самоврядування й самостійності народу республіки у розв'язанні своїх місцевих проблем. Закон «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» на час свого прийняття був достатньо демократичним.

Він став спробою трансформації місцевих Рад усіх рівнів в органи місцевого самоврядування, що суперечило самій побудові Радянської держави, де Ради всіх рівнів були підконтрольні центральним органам державної влади. Сучасні конституційні зміни й децентралізація, спираючись на попередній досвід конституційного закріплення місцевого самоврядування, розвивають статус органів місцевого самоврядування.

Раді Міністрів УРСР доручалось подати на затвердження Верховної Ради УРСР проекти типового положення про угоди з радянськими республіками. Отже, відтепер для встановлення й підтримання відносин з іншими радянськими республіками Українській РСР не потрібні були ані дозвіл, ані участь союзного центру.

Ця Постанова разом з Декларацією стала правовим підґрунтям для здійснення перших самостійних кроків у відносинах з радянськими республіками. Перший такий крок було здійснено 19 листопада 1990 р. шляхом укладення Договору між Української РСР і Російською РФСР.

Згідно з його положеннями союзні республіки визнавали одна одну суверенними державами та зобов'язувались утримуватися від дій, які можуть завдати шкоди державному суверенітету іншої сторони; визнавали і поважали територіальну цілісність УРСР і РФСР в існуючих у межах СРСР кордонах; передбачалося співробітництво обох держав в галузях оборони й безпеки; закріплювався перелік сфери спільної діяльності сторін; передбачався обмін повноважними представництвами, договір містив також деякі інші важливі для двох сторін положень.

Він укладався строком на десять років з автоматичним продовженням на наступний десятирічний термін, якщо жодна зі сторін не заявить про своє бажання денонсувати його. Договір було ратифіковано 22 листопада 1990 року.

Робота усіх державних і громадських органів може бути ефективною тільки при за умові поваги до Декларації про державний суверенітет України і до права кожного народу самостійно визначати шляхи свого розвитку. Це повною мірою поширюється й на поточну діяльність усіх вищих органів держави й управління Союзу РСР. Інакше кажучи, сторони не лише самостійно уклали даний договір, а й у своїй офіційній заяві виказали своє дійсне ставлення до діяльності союзних органів, що було вперше у практиці Української РСР і Російської РФСР за історію існування Союзу.

25 грудня 1990 року Верховна Рада Української РСР прийняла постанову «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин», в якій регламентувалося, що слід виходити з необхідності найбільш ефективного забезпечення інтересів Української РСР та їх пріоритетності при:

- встановленні дипломатичних, консульських, торговельних відносин з іноземними країнами;
- вирішенні питання про акредитацію консульських установ іноземних країн на території Української РСР при Міністерстві закордонних справ УРСР;
- спрямуванні зусиль на забезпечення безпосередньої участі Української РСР у загальноєвропейському процесі та європейських структурах [57, с. 133].

Згідно з Постановою в Державному бюджеті республіки передбачалося виокремити статтю про видатки на зовнішньополітичну й зовнішньоекономічну діяльність і створити систему підготовки кадрів для органів зовнішніх зносин республіки. Як бачимо, Верховна Рада Української РСР вивела з-під контролю союзного Міністерства закордонних справ і

сферу відносин республіки з іноземними державами. Зазначеною Постановою було розвинуто положення про безпосередність зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних відносин.

Тобто, практика участі Української РСР на міжнародній арені лише за згодою союзного центру була припинена. УРСР, ставши суверенною країною, висловлювала свій погляд на події в інших союзних республіках. 17 травня 1991 року Президія Верховної Ради Української РСР відповідною заявою виказала власну думку щодо конфлікту між Азербайджаном та Вірменією, в якій переконувала в необхідності вирішення міжреспубліканських конфліктів лише мирним, ненасильницьким шляхом через проведення переговорів між керівництвом конфліктуючих республік.

Отже, Українська РСР, продовжуючи політику самостійності держави, висловлювала власну позицію з приводу ситуації, яка склалась, і як суверенна держава намагалась дипломатичними методами вплинути на конфліктуючі сторони.

Україна діяла вже як незалежна країна, яка самостійно вирішує питання відносно інших союзних республік та мала власну позицію у міжреспубліканських взаємовідносинах. Декількома нормативно-правовими актами, які стосувалися зовнішньополітичних повноважень УРСР, визначалось утвердження зовнішнього державного суверенітету останньої.

У Звіті про роботу Міністерства закордонних справ УРСР у 1990 року. А. М. Зленко наголосив, що вперше за всю історію діяльності Української РСР в ООН делегацією республіки використано перебування на 45-й сесії Генеральній Асамблеї ООН для налагодження двосторонніх контактів та проведення відповідних переговорів.

Таким чином, участь України в ООН переставала бути для Союзу додатковим важелем впливу на інші іноземні країни при вирішенні тих чи інших питань на міжнародній арені. Саме із прийняттям Декларації про державний суверенітет України, а також деяких нормативних актів, що розвивали її положення щодо міжнародних взаємовідносин, Україна почала

виступати на міжнародній арені як самостійний суб'єкт міжнародних взаємовідносин. Також Українська РСР, в перше, самостійно виявила ініціативу стосовно реабілітації жертв політичних репресій в країні.

До того вже були відповідні нормативно-правові акти союзного характеру, проте республіканських не було. Згідно із Законом Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» реабілітації підлягали жертви політичних репресій (починаючи з 1917 р.) за перелічені в законі злочини.

Був в ньому перелік злочинів, за вчинення яких особи не підлягали реабілітації, а також відповідний механізм застосування реабілітації. Тобто, Українська РСР, не чекаючи вказівок союзного центру, самостійно вирішила проблему реабілітації жертв політичних репресій, визначила терміни, з якого застосовувалася реабілітація, установила перелік злочинів, за які ці особи були засуджені. Як суверенна республіка, вона вже не потребувала підтримки чи дозволу з боку СРСР для прийняття такого Закону.

Уперше за всю історію перебування у складі Союзу РСР Україна самостійно вирішувала питання щодо нового Основного Закону, не чекаючи прийняття союзної, як це було раніше. У червні 1991 року в республіці вже було опубліковано Концепцію нового Основного Закону, в якій передбачалася назва держави – «Україна», закріплювався її суверенний статус, форма державного правління – президентська республіка, поділ влади на гілки: законодавчу, виконавчу й судову [2].

З ціллю посилення охорони територіальної цілісності УРСР було прийнято Закон «Про відповідальність за діяльність, спрямовану на порушення територіальної цілісності України», яким було передбачено кримінальну відповідальність за заклики до насильницького повалення чи зміни державного і суспільного ладу, а також за інші заклики й дії, які спрямовані на порушення територіальної цілісності держави.

Постановою Верховної Ради України від 11 жовтня 1991 року створювалася Рада оборони України. Також було прийнято Закон України

«Про Національну гвардію України», за яким створювався державний озброєний орган, покликаний захищати суверенітет України, її територіальну цілісність, а також життя й особисту гідність громадян, їх конституційні права та свободи від злочинних посягань та інших антигромадських дій.

Прийняті зміни й доповнення до Кримінального кодексу Української РСР, створення нових органів гарантували захист проголошеної незалежності, конституційного ладу, територіальної цілісності й недоторканості держави, забезпечували її зовнішню безпеку.

Прийняття зазначених нормативних документів стало реалізацією положень Декларації про державний суверенітет України щодо зовнішньої та внутрішньої безпеки України. У той же момент прийняті нормативні акти та внесені зміни й доповнення до законів, які закріплювали суверенність України, вимагали народної підтримки задля визнання незалежності України законною.

Реальним змістом наповнився і р. 9 Декларації про державний суверенітет України в частині про намір республіки стати в майбутньому нейтральною країною. Так, 24 жовтня 1991 року ВРУ у своїй заяві про без'ядерний статус України наголосила, що наявність на її території ядерної зброї колишнього СРСР є тимчасовою і що вона проводитиме політику, спрямовану на повне знищення цієї зброї й компонентів її базування, розташованих на Україні.

Можна наголосити, що Україна поступово реалізувала положення досліджуваної Декларації про державний суверенітет України та наповнила проголошений суверенітет новим реальним змістом.

Для захисту проголошеної незалежності ВРУ вважала недоцільним участь держави у створенні та діяльності міжреспубліканських структур, які можуть призвести до включення України, як частини в іншу країну. Але Україна не відмовлялася від економічної співпраці з колишніми радянськими республіками.

Логічним завершенням проголошеної незалежності та закріпленням державного суверенітету стало визначення на легальному рівні кордонів суверенної України. Законом «Про державний кордон України» встановлювалися межі державного кордону України, його режим, прикордонний режим та належала охорона державного кордону.

Отже, прийняття Декларації про державний суверенітет України стало результатом стрімких змін у політичному житті України, в її економіці, а також наростаючої рішучості патріотично налаштованих сил – нових політичних партій і рухів, початком формування громадянського суспільства протягом 1985-1990 років.

Як помітили В. М. Шаповал та А. В. Корнєєв, у нашій Декларації про державний суверенітет України було передбачено принципи конституційного ладу майбутньої незалежної Української держави. Вона стала програмним актом, прийняття якого надало республіці правову основу для ухвалення деяких нормативних актів, що розвивали положення Декларації про державний суверенітет України утверджували реальний суверенітет у всіх сферах країни [86, с. 76].

Були внесені зміни та доповнення до діючої Конституції 1978 р. та прийняті численні нормативно-правові акти, що змінили статус Української РСР – від союзної республіки до суверенної держави, яка стала на шлях незалежності.

Тільки після прийняття Декларації про державний суверенітет України було розпочато більш комплексний підхід до нормативно-правових актів порівняно з попередніми роками.

Впершу чергу були визначені економічні засади самостійності України, законодавчо закріплено місцеве самоврядування та самостійність в зовнішніх взаємовідносинах, виведено з-під союзного контролю виконавчу влади на чолі з новоствореною посадою Президента Української РСР, створено власні Збройні Сили та чітко окреслено кордон України.

Але здійснена законодавча реалізація програмних положень Декларації про державний суверенітет України мала великі прогалини та недоліки, що до сих пір відкликається. Звідси виникає потреба постійного критичного осмислення набутого досвіду в теорії та практиці реалізації державного суверенітету країни, врахування його в сучасному державобудуванні та законотворчості.

3.2. Забезпечення державного суверенітету України на сучасному етапі

30 років потому Верховна Рада України, а тоді ще Українська РСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України. Київ не був першим на «параді суверенітетів», так як перед Україною такі декларації приймали країни Балтії, Азербайджан, Грузія, Росія, Узбекистан, Молдова. Однак рішення України в цьому напрямку завжди були важливими, оскільки вважалося, що без українців існування Союзу РСР або будь-то його іншого варіанту було нереальним.

Україна ж за ці роки пережила багато змін, але до сих пір, на відміну від більшості інших республік, фактично бориться за початкові позиції в гуманітарних, економічних, політичних питаннях. Прикладом є мовне питання, яке діюча влада кожен раз піднімає вже скільки років після прийняття Декларації про державний суверенітет України.

Після визнання незалежності, виникло багато важливих проблем, і негайно було визначитися з чого почати. Було чимало людей в таборі націонал-демократів, які боролися за лекалами 18 століття. І поки «рухівці» ділили гуманітарні питання, радянська номенклатура ділила гроші.

Україна досягла суверенітету з правової точки зору, якщо ми говоримо про це, як про визнання в світі, тобто дипломатичний суверенітет. На сьогодні ми переживаємо період побудови нації та держави, тому наш суверенітет є фрагментарним.

Україна поступово йде вперед та про суверенітет можна говорити перш за все як про набуття громадянського суспільства — того, що може згуртувати людей навколо себе.

Звичайно, у кожної нації, до того ж, є свої швидкості. Наша державна історія не порівнянна з історією Польщі, Угорщини, навіть Румунії.

Українці в процесі розвитку державного суверенітету повинні покладатися на себе, тому що відновлення держави-спільний проект.

Більшість українців вважають Україну не суб'єктом, а думають, що Україна більш залежна, ніж самостійна в ухваленні економічних, політичних і соціально-культурних рішень. Тобто формально Україна є незалежною суверенною державою за всіма ознаками, але це легальна сторона держави, а легітимність-те, що в свідомості, і в цьому вимірі Україна не є суб'єктної.

Наша країна знаходиться в більш складній ситуації, ніж наші сусіди. Польща, наприклад, з самого початку була орієнтована на євроінтеграцію, з моменту виходу з-під впливу СРСР. Україна досі перебуває в скрутному становищі: тут і ідеологічна та регіональна диференціація.

Декларація про державний суверенітет України чітко окреслювала принцип народовладдя, самостійність державної влади, територію її поширення, окреслювала свою самостійність в ухваленні рішень щодо економіки, екологічної безпеки, культурного розвитку, самостійність у зовнішньополітичній діяльності. Але, на сьогодні, від проголошення державного суверенітету нашої країни перебуває в постійному стані загрози його втратити.

Вже порушена територіальна цілісність держави, відсутні механізми поширення державного захисту громадян України, які перебувають на анексованих і окупованих територіях. І маємо чергове посягання на суверенітет через мовне питання, яке неодноразово ставав розмінною монетою в політичних іграх і в результаті привів до формування штучного стереотипу «двох Україн»-Східної (російськомовної і, як результат-непатріотичній) і Західної (україномовної та патріотичної).

У 1990 році, визначення меж свого державного суверенітету дозволило Україні пізніше проголосити незалежність та стати самостійною державою на політичній карті світу. Але на сьогодні реальність державного суверенітету примарна.

У сучасних умовах глобалізації та інтеграції країн у міжнародне співтовариство все частіше у нових конституціях з'являються положення про засади взаємин між країнами. Однією з найбільш важливих проблем в «інтеграційних» міжнародних об'єднаннях є питання про державний суверенітет.

У конституціях йде мова про можливість відмови або про обмеження державного суверенітету, про передачу його частини об'єднанню при вступі до міжнародної організації [40, с. 295].

Як наслідок, з'являються концепції, які спрямовані на розмиття такої властивості країн, як суверенітет, та загальновизнаного принципу міжнародного права, який має назву-суверенна рівність.

Якщо слідувати теоріям: «ерозії суверенітету», «обмеженого суверенітету», «наддержавних міжнародних організацій», то доведеться визнати, що з часом суверенітет може зникнути у зв'язку з передачею державою суверенних повноважень міжнародним організаціям.

Створення наднаціональних інтегративних структур, множення транснаціональних акторів, формування міжнародних режимів (щодо прав людини, прав меншин, ядерного нерозповсюдження), регіоналізація, сполучена зі зниженням ефективності державного регулювання, та багато інших фактів глобалізації світу трактуються як поява після суверенного порядку, де суверенітет «зник», «розмитий» або «дезінтегрований» як нормативний принцип та емпірична реальність.

Основним аргументом на користь «розмивання» суверенітету держав виступає факт неможливості держави здійснювати чергу дій як у сфері внутрішньої, так і зовнішньої політики. Як наприклад, такого роду обмежень, зазначаються:

– заборона на довільне обмеження загальновизнаних природних прав і свобод людини та громадянина (в роботах деяких теоретиків можна зустріти пряме протиставлення системи суверенних держав та принципу верховенства прав і свобод людини і громадянина);

- обмеження повноважень держави у сфері контролю за фінансовою системою (у тому числі наявність системи міжнародно-правового арбітражу на валютних ринках, у міжнародній торгівлі);
- верховенство норм міжнародного права щодо норм національного законодавства;
- обмеження повноважень країни у сфері розпорядження природними ресурсам.

Як зазначав Ю. М. Тодика, суверенітет Української держави визначається не тільки та не стільки юридичним закріпленням на конституційному рівні положення про те, що Україна є суверенною державою, а реальним забезпеченням цього політико-правового стану державної влади економічними, дипломатичними та іншими засобами [80, с.176].

Особливо важливо, щоб суверенітет України базувався на потужній економічній основі, саме тому утвердження України як суверенної держави припускає прийняття заходів щодо забезпечення реальної її економічної самостійності та незалежності.

Важливим є дослідження механізму державного суверенітету як комплексної системи, що включає в себе способи, процедури та принципи, за допомогою яких забезпечується верховенство та незалежність влади держави.

Державний суверенітет України зазначається як ознака, яка закріплює й одночасно забезпечує можливість країни, завдяки притаманним їй механізмам та інститутам влади держави, виконувати свою «верховну» та «суверенну» волю і як сутнісна характеристика держави, що на конституційному рівні проголосила себе демократичною, правовою і соціальною державою, для якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю.

Суверенітет крани, це не стільки «свобода від», коли держава реалізує гасло «державна воля-найвищий закон», скільки «свобода для». А отож,

забезпечення державного суверенітету постає як постійне посилення функціональної ефективності держави, підвищення рівня внутрішньої і зовнішньої безпеки, унеможливлення будь-яких способів зовнішньої або внутрішньої експансії, які б мали своїм наслідком підрив цілісності держави, зменшення її економічного потенціалу, погіршення соціального забезпечення громадян, руйнацію основ конституційного ладу тощо [75, с. 18].

З огляду на це забезпечення державного суверенітету України як незалежної, демократичної, соціальної і правової держави є складним, багатоаспектним і багаторівневим процесом, який включає в себе такі основні напрями діяльності, як: гарантування стабільності форми Української держави; розвиток всіх елементів правової системи України; підвищення ефективності організації і функціонування всієї системи державної влади, а не лише окремих гілок та/або органів державної влади; зміцнення економічного, культурного, соціального, політичного, екологічного та безпекового потенціалу держави; позиціонування України на зовнішній та внутрішній арені як активного суб'єкта, спроможного вирішувати складні завдання на національному і глобальному рівнях, здатного до передбачуваної та надійної міжнародної співпраці; зміцнення демократизму Української держави та гарантування основ конституційного ладу України; забезпечення еволюційного розвитку системи державної влади.

Ці напрями діяльності державного суверенітету України втілюються у такому, як:

- гарантування стабільності форми Української держави як одного з ключових напрямів забезпечення державного суверенітету;
- державний суверенітет в Україні не може бути реалізований поза демократичним розвитком її політико-правового режиму.
- удосконалення правових механізмів реалізації прав і свобод людини та громадянина та створення системи ефективних гарантій даних прав;

- запровадження реальних конституційно-правових механізмів безпосередньої реалізації народного суверенітету шляхом проведення всеукраїнського референдуму;
- визначення нових форм прямого народовладдя, які позитивно зарекомендували себе у країнах Західної Європи;
- переосмислення та удосконалення існуючої пропорційної виборчої системи з метою забезпечення реалізації принципу народного представництва у виборних органах державної влади та органах місцевого самоврядування;
- реформатування системи стримувань та противаг між гілками влади: законодавчою, виконавчою та судовою та главою держави з метою унеможливлення в подальшому нових конституційних суперечок;
- запровадження інститутів громадського контролю за діяльністю органів влади держави та органів місцевого самоврядування в Україні;
- оптимізація системи місцевого самоврядування в Україні та забезпечення реальних механізмів реалізації права територіальних громад самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України тощо [75, с. 20].

У цьому ж сенсі державний суверенітет України як сучасної демократичної і правової держави включає в себе забезпечення цілеспрямованої та ефективної правової політики, яка повинна бути спрямована у першу чергу на:

- зміцнення законності та правопорядку, посилення боротьби зі злочинністю;
- запровадження ефективних механізмів захисту свободи вільного висловлювання думки, вільної преси, вільних мирних зборів, мітингів і демонстрацій, вільного об'єднання в політичні партії і громадські організації;
- встановлення чітких процесуальних норм захисту прав та свобод людини; категоричне недопущення будь-яких форм політичних репресій;

- запровадження чітких правових норм для захисту інтелектуальної власності з одночасним посиленням на міжнародному рівні механізмів захисту прав інтелектуальної власності суб'єктів господарювання України;
- запровадження ефективних інституційних механізмів боротьби з криміналізацією національної економіки;
- чітке визначення повноважень і функцій органів влади держави та органів місцевого самоврядування. Оптимальне вирішення даних питань сприятиме одночасно і подальшій демократизації політико-правового режиму в Україні і удосконаленню системи гарантій державного суверенітету України.

До найважливіших напрямів забезпечення державного суверенітету України належить вдосконалення конституційних основ національної безпеки та оборони.

Національна безпека та оборона України є одним із найбільш важливих елементів державного суверенітету у сьогоденних умовах, оскільки обов'язковою умовою існування, розвитку та самозбереження будь-якої країни є здійснення комплексної цілеспрямованої політики щодо захисту її національних інтересів, що забезпечує певний правовий стан (режим) держави – стан національної безпеки та оборони.

Такий стан гарантує захищеність життєво важливих інтересів особи (її прав і свобод), держави (її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів) та суспільства (його матеріальних і духовних цінностей) від внутрішньої та зовнішньої загроз [89, с. 84].

При цьому до основних елементів національної безпеки відносять політичну, економічну, воєнну, екологічну, гуманітарну, демографічну, інформаційну та інші складові елементи.

Забезпечення державного суверенітету сучасної України, який набуває особливого значення у сучасних умовах, є удосконалення системи конституційних гарантій основ державного ладу України.

Конституційні основи державного ладу України-це визначені в Конституції України загальні засади організації та діяльності Української держави, які набувають свого розвитку в конституційних правовідносинах і визначають сутність і соціальне призначення держави.

Окрім форми політичного (державно-політичного) режиму, форми державного правління та форми державного устрою, конституційні основи державного ладу України визначаються й загальними засадами правового режиму національної безпеки і оборони України, державного кордону України, а також державними символами тощо.

У цьому плані забезпечення державного суверенітету логічно передбачає наявність та забезпеченість цілісно організованої та ефективної системи державної влади на всіх рівнях від центрального до місцевого.

При цьому державний суверенітет України може бути належним чином забезпечений лише шляхом її подальшого та незворотного утвердження як демократичної, правової і соціальної держави, яка визнає та безпосередньо втілює всі принципи такого типу організації і функціонування державної влади у своїй повсякденній діяльності.

Декларація про державний суверенітет України орієнтувала на створення модерної української національної держави європейського типу.

Після відновлення незалежної державності України 24 серпня 1991 р. і ухвалення 28 червня 1996 р. її Основного Закону відбулося правове оформлення національної державності України на конституційному рівні [17, с. 152].

Однак, на превеликий жаль, процес практичної розбудови української національної держави й досі залишається незавершеним. В Україні досить вільно продовжують діяти сили, які відверто демонструють зневагу або ворожість до українства та української незалежної державності. Водночас значна частина владної верхівки України виявляє нерозуміння необхідності у здійсненні державою послідовної і системної україно-центричної гуманітарної політики, спрямованої на зміцнення ідентичності української

нації, яка є системоутворюючим базовим складником української громадянської нації та природним підґрунтям Української національної держави.

У всі часи, а надто в часи змін та історичних випробувань, запорукою національної єдності і міцності держави є саме націєцентрична гуманітарна політика, здійснювана, насамперед, в мовно-культурній, освітній, інформаційній та релігійні сферах, а також у царині історичної пам'яті.

Досвід європейських держав свідчить, що націєцентризм завжди є визначальною рисою і головним знаряддям внутрішньої і зовнішньої політики будь-якої успішної держави. Саме відсутність такої політики зумовлює не лише незавершеність процесу формування української національної держави, а й ставить під загрозу саме її існування.

Підводячи підсумки, можна констатувати, що Декларація про державний суверенітет України була й залишається виваженим і обґрунтованим документом, укладеним з урахуванням політичних реалій і конкретної ситуації того періоду, розробники якого пішли шляхом створення передумов незалежності України. За своїм змістом цей документ відіграв роль малої Конституції, її основні принципи та положення були враховані під час прийняття Основного Закону держави 28 червня 1996 року.

Цілі та цінності, проголошені в Декларації про державний суверенітет України, були підтримані українським народом на першому Всеукраїнському референдумі 1991 року. Так розпочиналося будівництво незалежної України. Складний та тернистий шлях пройшли ми за цей час. Багато було зроблено, але й чимало важливих справ виявилися нереалізованими. Так, вперше за всю новітню історію, українське суспільство отримало шанс взятися за побудову Української держави, на засадах пріоритету прав людини над державою.

ВИСНОВКИ

На початку державотворчого шляху в Україні основоположним актом стала Декларація про державний суверенітет України, прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року. Декларація про державний суверенітет України визначила новий статус України: проголошувала її державний суверенітет як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах.

1. Декларація про державний суверенітет України виступала важливим політико-правовим документом, де вперше були закладені основоположні принципи, державно-правові ознаки, які характеризували новий статус України як суверенної держави.

Водночас в ній визнавалась необхідність соціально-економічних перетворень у напрямі створення ринкової економіки, забезпечення прав і свобод людини, економічного і духовного розвитку українського народу, утвердження його суверенітету і самоврядування.

Демократизм Декларації про державний суверенітет України чітко виявився в акцептуванні необхідності побудови Української незалежної правової держави за принципом поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, визначалась перевага загальнолюдських цінностей над класовими, верховенство Конституції та законів України.

У Декларації про державний суверенітет України були сформульовані головні принципи реформування державної влади. Вона стала розгорнутою програмою розбудови України, її шляху до незалежності, політико-правовою основою нової Конституції України. І, таким чином, вона започаткувала новий конституціоналізм в Україні на сучасному етапі її розвитку.

Попри всі політичні колізії Декларація про державний суверенітет України створила юридичні засади для розгортання державотворчого процесу та реалізації на практиці українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення.

2. Вченими запропонована велика кількість визначень суверенітету, які так чи інакше, несуть в собі відбиток політичної ситуації відповідної епохи і ідеологічних вподобань науковців, і не рідко суперечать один одному.

Якщо провести аналіз визначення суверенітету, які регламентуються вченими-правознавцями та політологами, то в них переважно спостерігається одностороння юридична або політична позиція, що не дозволяє об'єктивно розуміти вказане явище.

Проте суверенітет представляє собою політико-правове явище, де політична і юридична сторона пов'язані. Історичні умови виникнення ідеї державного суверенітету наклали свою печатку на його сприйняття як явища абсолютного, нічим не обмеженого.

Однак суверенітет обмежується, а точніше країна сама обмежує своє верховенство всередині держави діючим правом. Окрім цього, держава повинна підкорятися умовам та правилам, які закріплені у міжнародних договорах і нормах міжнародного права, недотримання яких може привести до самоізоляції, відстороненню держави і, як наслідок, суспільства від світового співтовариства, і самообмеження, позбавлення можливості повноцінного розвитку.

Поняття «суверенітет», має неоднакове тлумачення. В процесі визначення поняття «державний суверенітет» виділялося кілька підходів. Державний суверенітет ототожнювався з державою, з владою (або сукупністю прав і повноважень по їх здійсненню), міжнародною правосуб'єктністю, класовою диктатурою. Також державний суверенітет розглядався як принцип, який визначає всі сторони буття країни і як властивість державної влади, держави або їх обох.

В даний момент головним (переважаючим) в зарубіжній та вітчизняній літературі є підхід до якого відносяться теорії, які розглядають суверенітет як властивість (якість) держави або державної влади. Велика частина науковців схиляється до того, що державний суверенітет є властивістю (якісною характеристикою) державної влади, а менша до того, що він-властивість (атрибут, ознака) держави.

3. На момент прийняття Декларація про державний суверенітет України була значною мірою символічним документом, своєрідним знаковим політичним кроком у правильному напрямку, який свідчив, що в перспективі Україна, зробивши наступні кроки, зможе вийти на шлях цивілізованого розвитку.

16 липня 1990 року Верховна рада Української РСР ухвалила доленосний документ-прийняла Декларацію про державний суверенітет України, яким визначені основи державного, політичного, економічного ладу, та підкреслені самостійність і суверенітет України.

За прийняття Декларації про державний суверенітет України проголосувало більш ніж 98 відсотків депутатів тодішньої Верховної Ради.

Свій підпис під документом поставив перший заступник голови Верховної Ради Іван Плющ. Від дня прийняття документу від імені народу могла виступати виключно Верховна рада України, а територія України в існуючих межах проголошувалася недоторканною.

При прийнятті Декларації про державний суверенітет України влітку 1990 року Верховна Рада Української РСР керувалася волею народу України, прагненням створити демократичне суспільство, потребою всебічного забезпечення прав і свобод людини, пошаною до національних прав усіх народів, турботою про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу України, визнанням необхідності побудови правової держави, а також мала на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України.

Дата прийняття Декларації про державний суверенітет України була оголошена Днем незалежності України. Однак згодом святкування перенесли на 24 серпня, адже саме у цей день у 1991 році Верховна рада прийняла Акт проголошення незалежності України і остаточно вивела державу зі складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

У період із 1989 до 1991 року майже усі республіки СРСР прийняли декларації про державний суверенітет.

4. У преамбулі Декларації про державний суверенітет України визначалось, що Верховна Рада Української РСР проголошує суверенітет України як «верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах».

Одним з основних положень Декларації про державний суверенітет України було положення про громадянство. Проголошувалося, що Україна має своє громадянство, де «всі громадяни рівні перед законом, незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять». Громадяни всіх національностей становлять народ України.

Документ проголошував економічну самостійність України. У ньому підкреслювалися намір створити банківську, цінову, фінансову, митну та податкову системи, сформувати державний бюджет, а при необхідності ввести власну грошову одиницю.

Декларація про державний суверенітет України визнавала самостійність країни у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації.

Україна проголошувала свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не буде брати участі у військових блоках і зобов'язується дотримуватися трьох неядерних принципів: не застосовувати, не виробляти і не набувати ядерної зброї.

Декларація про державний суверенітет України проголошувала право України безпосередньо реалізувати взаємовідносини з іншими країнами, укладати з ними договори, обмінюватися дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами.

Фактично, Декларація про державний суверенітет України створила основу для республіканської законотворчості, незалежності від союзного законодавства. Проте прийнятий документ не одержав статусу конституційного акту. Україна залишалася у складі СРСР, тому міжнародні організації та держави світу не визнали її державну незалежність.

Причиною цього стало відсутність у Верховної Ради Української РСР повноважень на ухвалення рішення про вихід республіки зі складу СРСР, тобто на проголошення незалежності Української РСР. Згідно з вимогами Конституції СРСР і УРСР, тільки народ УРСР, як володар всієї повноти влади в республіці, мав право приймати таке рішення на референдумі.

Діючі норми міжнародного права також зобов'язували Верховну раду Української РСР провести республіканський референдум. Утім, Декларація про державний суверенітет України стала основою для Акту проголошення незалежності України, який був ухвалений Верховною Радою 24 серпня 1991 року. Тоді фактично вдруге Україна була проголошена незалежною демократичною державою й остаточно виведена зі складу СРСР. Незалежність країни була підтримана на всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року.

5. Декларація про державний суверенітет України була визначальною віхою конституційного процесу в Україні. Її основні положення з деякою модифікацією стали елементами майже всіх численних офіційних і альтернативних проектів Основного закону і самої Конституції України.

Від Декларації про державний суверенітет України до Конституції України пройдено складний шлях. Конституція пронизана основними ідеями та духом Декларації про державний суверенітет України. У тексті самої Декларації про державний суверенітет України нічого не вказано про втрату

її дії у зв'язку з прийняттям Конституції, чи настання певної дати або якихось суспільних чи політичних явищ, жодним нормативно-правовим документом її не було скасовано.

Декларація про державний суверенітет України заклала підвалини правової держави в Україні, стала юридичною базою для реформування та модернізації українського законодавства і державних структур, на тривалий час визначила вектор суспільного розвитку республіки. Цей юридичний акт був документом на перспективу: з одного боку, він фіксував та регламентував те, що існувало в реаліях, з іншого – він став своєрідною юридичною програмою нашої країни, у якій визначено основні принципи та пріоритетну мету майбутнього розвитку державотворчого процесу. Вона однозначно стала джерелом і передумовою державності України.

6. Початок ХХ ст. ознаменувався стрімким розвитком інтеграційних та глобалізаційних процесів між державами, що відбувається на різних рівнях і в різних сферах життєдіяльності соціуму.

В сучасних умовах державний суверенітет зазнає істотних впливів глобалізаційних процесів, проте він не втрачає політико-правової цінності.

Для забезпечення державного суверенітету України на сучасному етапі потрібно визначити конкретні дії в цьому напрямку, а саме:

- удосконалити правовий механізм реалізації прав і свобод людини та громадянина і створення системи ефективних гарантій цих прав;
- запровадити реальні конституційно-правові механізми реалізації народного суверенітету шляхом чіткого конституційного закріплення предмета всеукраїнського референдуму та удосконалення порядку ініціювання проведення всеукраїнського референдуму громадянами України;
- прийняти відповідні закони, які б сприяли розвитку нових форм прямого народовладдя, що виявили свою ефективність у європейській конституційно-правовій практиці;

- удосконалити існуючу пропорційну виборчу системи з метою забезпечення реалізації принципу народного представництва у виборних органах державної влади та органах місцевого самоврядування;
- переформувати систему стримувань і противаг між законодавчою, виконавчою, судовою гілками влади та главою держави з метою унеможливлення в подальшому нових конституційних конфліктів;
- запровадити інститут громадського контролю за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні;
- оптимізувати систему місцевого самоврядування в Україні та забезпечення дієвих механізмів реалізації права територіальних громад самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України;
- реальний початок і проведення адміністративно-територіальної реформи, реформування регіональної політики держави, узгодження стратегічних цілей і пріоритетів розвитку держави та регіонів, забезпечення стабільності та прогнозованості відносин між центральними і місцевими органами виконавчої влади щодо розвитку територій, децентралізація та розмежування повноважень між центральними і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо надання публічних послуг, розширення прав і посилення відповідальності цих органів за розв’язання соціально-економічних проблем розвитку регіонів, запровадження прозорого механізму контролю, у тому числі громадського, на кожному рівні управління; чітке розмежування функцій між центральними, регіональними і місцевими органами влади стосовно питань бюджету, власності, державної влади та механізму надання суспільних послуг; створення правових, економічних та організаційних умов для ефективної реалізації завдань і функцій місцевого самоврядування.

При цьому державний суверенітет України може бути належним чином забезпечений лише шляхом її подальшого та незворотного утвердження як демократичної, правової і соціальної держави, яка визнає та безпосередньо втілює всі принципи такого типу організації і функціонування державної влади у своїй повсякденній діяльності.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. №55-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.
2. Концепція нової Конституції України від 19 червня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 35. Ст. 466.
3. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року. № 1427-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.
4. Про правонаступництво: Закон України від 12 вересня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 46. Ст. 617.
5. Про Президента Української РСР: Закон Української РСР від 5 липня 1991 р. № 1295-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 33. Ст. 446.
6. Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері відносин з радянськими республіками. постанова Верхов. Ради УРСР від 31 10. 1990 р. № 425-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 46. Ст. 611.
7. Ave, Ukraina! Декларація про державний суверенітет України. *Тритомний монолог-діалог з двоєдиною Україною. Від Декларації про державний суверенітет України до Акту проголошення незалежності України*. вид. 2-ге, випр. і доп. Київ. Освіта України. 2011. Т. 1-2. 1432 с.; Т. 2-3. 1296 с.
8. Агафонова Н. Питання розвитку конституційної реформи у сучасній Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 1. С. 32-42. URL: [file:///D:/Downloads/Nzizvru_2016_1_8%20\(7\).pdf](file:///D:/Downloads/Nzizvru_2016_1_8%20(7).pdf).
9. Адаменко М. І. Поняття та сутність державного суверенітету. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Випуск 628. Правознавство. С. 74-79.
10. Алексеев С. С. Государство и право. Учебное пособие. Москва. 1994. 192 с.

11. Астахов Д. И. Межнациональные отношения: некоторые социально-политические и экономические аспекты. Ленинград. Лениздат. 1989. 47 с.
12. Баймуратов М. О. Модифікації державного суверенітету в умовах європейської інтеграції в контексті взаємовідносин Європейського Союзу з державами-членами. Монографія Суми. Університет. Книга. 2013. 302 с.
13. Барабаш Ю. Конституційна реформа і стабільність конституційного ладу: конфліктологічно-правовий аналіз системного взаємозв'язку. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 77-97.
14. Бєлєвцева В. Державний суверенітет, його ознаки та властивості. *Теорія держави і права*. 2009. № 10. С. 7-10.
15. Боден Ж. Шесть книг о государстве. *Антология мировой политической мысли*. В 5-ти т. Москва. 1999. Т. 2. С. 689-695.
16. Бойко О. Україна у 1985-1991 рр. Основні тенденції суспільно-політичного розвитку. Київ. ІПіЕНД. 2002. 306 с.
17. Василенко В. А. Декларація про державний суверенітет України-ключовий фактор відновлення її незалежної державності. 25 років: заповіді незалежності України. Київ. Самміт-Книга. 2017. С. 131-155.
18. Вишняков В. Развитие конституционного законодательства в странах СНГ. Конституционные формы в государствах содружества. Москва. Секретариат МПА СНГ. 1993.
19. Волошина Ю. В. Проблеми та шляхи забезпечення національного суверенітету інститутами безпосередньої демократії. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 7-11.
20. Вплив декларації про державний суверенітет на розвиток конституційного ладу України. О. С. Терзі, М. В. Ковальова. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 3. С. 124-128.
21. Гетьман В. П. Як приймалась Конституція України: документальний нарис. Київ. Янко. 1996. 126 с.
22. Головатий С. Верховенство права: український досвід. Київ. Фенікс. 2006. Кн. 3. С. 13-26.

23. Гончаренко В. Декларація про державний суверенітет України (1990 р.) та її роль в історії творення незалежної Української держави. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 2. С. 85-95.

24. Гультай М. М. Виникнення та утвердження конституціоналізму як обов'язкової складової демократичного державного устроює. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. №3. С. 59-77. URL [file:///D:/Downloads/Vksu_2015_3_22%20\(2\).pdf](file:///D:/Downloads/Vksu_2015_3_22%20(2).pdf).

25. Декларація про державний суверенітет України. Підготувала Н. В. Маковська. *Архіви України*. 2010. № 3-4 (269). С. 167-179.

26. Декларация прав и обязанностей государства. акад. АН УССР В. М. Корецкий; Академия наук Украинской ССР (Киев), сектор государства и права. Киев. Изд-во АН Украинской ССР. 1962. 153 с.

27. Декларація про державний суверенітет України-передумова її незалежності та демократичного розвитку. Харків. НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування. 2010. 160 с.

28. Декларація про державний суверенітет України: Історія прийняття, документи, свідчення. Ред. рада Асоціації народних депутатів України: О.Барабаш, Я.Зайко, І. Бойко та ін. Житомир. Рута. 2010. 868 с.

29. Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції: монографія. Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування; за ред.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк. Київ. Ред. журн. *Право України*. 2012. 336 с.

30. Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми. Харків. «Право». 2010. 272 с.

31. Державний суверенітет: теоретико - правові проблеми. С. Г. Серьогіна та ін.; за ред. Ю. П. Битяка та І. В. Яковюка; НДІ держ. буд-ва та місцевого самоврядування Нац. акад. прав. наук України. Харків. Право. 2010. 269 с.

32. Державний суверенітет і народний суверенітет в сучасних умовах: VII Тодиківські читання: зб. тез наук. доп. і повідомлень Міжнар. наук. конф.

молодих учених, аспірантів і студентів, (26-27 верес. 2014 р.). [ред. кол.: А. П. Гетьман (голова) та ін.]. Харків. Права людини. 2014. 214 с.

33. Держава і право суверенної України: проблеми теорії і практики. *Матеріали наукової конференції* (м. Київ, 21 червня 2011 р.). Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ. Юридична думка, 2011. 336 с.

34. Діденко Ю. В. Народний Рух у державотворчих процесах України (1989-2002). Монографія. Одеса. Астропринт. 2006. 174 с.

35. Заєць І. Прийняття Декларації стало переломним моментом. URL: [www.jeynews.com.us / articles/015/374](http://www.jeynews.com.us/articles/015/374).

36. Здобуття незалежності України, 1991: історія проголошення, документи, свідчення. у 2 т. Асоц. нар. депутатів України; [ред. рада. О. Барабаш (голова) та ін.; фото: О. Хиліук та ін.]. Житомир. Рута. 2011. Т. 1. 2011. 751 с.

37. Зленко А. М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. Харків. Фоліо. 2003. 560 с.

38. Історія Конституції України. О. М. Мироненко; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ. Ін Юре. 1997. 56 с.

39. Клименко М. М. Категорія «суверенітет»: досвід, визначення, поняття. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 4. С. 19-24.

40. Ковтун В. І. Окремі питання державного суверенітету в аспекті посилення інтеграційних і глобалізаційних процесів. *Форум права*. 2013. № 3. С. 295-305. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FPindex.htm_2013_3_50.pdf.

41. Конституційний процес в Україні та світовий досвід конституціоналізму. Монографія. Шемшученко Ю. С., Батанов О. В., Крусян А. Р. та ін.; під ред. Ю. С. Шемшученко, відп. ред. П. М. Пархоменко. Київ. Вид-во «Юридична думка», 2014. 262 с.

42. Конституционные преобразования в Украине: история, теория и практика. Монография. А. Р. Крусян, В. Н. Шаповал [и др.], под. ред.

М. Ф. Орзиха; М-во образования и науки Украины, Нац. Ун-т «Одесская юридическая академия». Киев. Юринком Интер. 2013. 512 с.

43. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. [упоряд. І. О. Кресіна; відп. ред. Ю. С. Шемшученко]. [2-ге вид., змін. і допов.]. Київ. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. С. 8-24.

44. Конституційне право України. *Навч.-метод. посіб.: тест. завдання* [Білокурська О. В. та ін.]; за заг. ред. Руслани Гаврилюк; М-во освіти і науки України, Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці. Рута. 2019. 447 с.

45. Куян І. А. Суверенітет: проблеми теорії і практики (конституційно-правовий аспект). монографія. Київ. ВЦ «Академія». 2013. 560 с.

46. Кременев П. П. Образование и прекращение СССР как субъекта международного права. *Вестник Московского университета*. Сер. II. Право. 2000. № 4. С. 36-37.

47. Лавринович О. В. Право на вибір: потреба чи проблема? Від. ред. О. В. Котюк. Київ. ОВК. 2019. 335 с.

48. Литвин В. Політична арена України. Дійові особи та виконавці. Київ. Абрис. 1994. 495 с.

49. Лук'яненко Л. *Тут мій дух*: збірник ст. Т. 1. 1988-2002 рр. Київ. [Тамподек ХХІ]. 2013. 312 с.

50. Мазур Т. І. Державний суверенітет як політико-правове явище. Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 52. С. 222-229.

51. Макачук С. А. Писемні джерела з історії України Львів. Світ. 1999. 352 с.

52. Мельникова І. М. Декларація про державний суверенітет України 1990 р. *Енциклопедія історії України*. редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ. Наукова думка, 2004. Т. 2. Г-Д. 688 с.

53. Мере Жерар Принцип суверенітету. Історія та основи новітньої влади. Львів. Кальварія. 2003. 216 с.

54. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель. Монографія. Харків. Право. 2009. С. 101.
55. Незалежність України в глобалізованому світі: вектори ХХІ століття. *Зб. матеріалів міжнародної наук. конф.* (22 серпня 2011 р., м. Київ). Нац. інт стратегічних досліджень; [упоряд.: Я. А. Жаліло, С. О. Янішевський]. Київ. [НІСД]. 2011. 190 с.
56. Національний суверенітет України в умовах глобалізації: нац. доп. [Б. М. Ажнюк та ін.; ред.кол.: В. М. Геєць та ін.]; Нац. акад. наук України, Секція суспіл. і гуманіт. наук. Київ. Парламент. вид-во. 2011. 111 с.
57. Новітній конституційний процес в Україні: стан і перспективи [статті]. Тацій В., Скрипнюк О., Куян І., Шаповал В., Шемшученко Ю., Буткевич В., Ющик О., Барабаш Ю., Крусян А. [та ін.]. *Право України*. 2014. № 7. С. 9-185.
58. Омарова А. А. Правовий статус України у період перебудови (1985-1991 рр.). Монографія. Харків. Право. 2017. 192 с.
59. Омарова А. А. Розбудова Української держави після прийняття Акту проголошення незалежності України. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 24-28.
60. Омарова, А. А. Реалізація окремих положень декларації про державний суверенітет України. *Право і суспільство*. 2015. № 6/2. С. 30-34.
61. Організаційні та правові проблеми забезпечення державного суверенітету. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* Харків, 27 березня 2009 р. Ред. кол. Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. Харків. Видавець ФОП Вапнярчук Н. М. 2009. 147 с.
62. Павличко Д. Українська національна ідея. *Статті, виступи, інтерв'ю. Документи*. Київ. Вид-во Соломії Павличко «Основи». 2004. 772 с.
63. Про незалежність, якої ще немає: розмова кореспондента «Літературної України» з одним із лідерів демократичних сил в Україні, Головою Народного Руху, народним депутатом України Іваном Драчем. *Літ. Україна*. 1990. 30 серп. С.6.

64. Підкова І. З. Суверенізація Української РСР: участь парламентської опозиції в створенні й ухваленні Декларації про державний суверенітет України. *Військово-науковий вісник*. 2014. Вип. 21. С. 39-53.

65. Політична історія України. XX століття: У 6-ти т. гол. ред. І. Ф. Курас; НАН України, *Ин-т політичних та етнонаціональних досліджень*. Київ. Генеза, 2002. Т. 6. Від тоталітаризму до демократії (1945- 2002). В. П. Андрущенко, В. К. Баран, О. Д. Бойко [та ін.]. 2003. 696 с.

66. Політична історія України: *Посібник для студентів вищих навчальних закладів*. За ред. В. І. Танцюри. Київ. Видавничий центр «Академія». 2001. 488 с.

67. Прієшкіна О. В. Декларація про державний суверенітет та її роль у становленні української держави. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 91-94.

68. Прієшкіна О. В. Декларація про державний суверенітет як передконституційний документ: теоретико-правові аспекти. *Міжнародна науково-практична конференція «Конституційні засади державотворення і правотворення в Україні: проблеми теорії і практики»*, 26 черв. 2006 р. (до 10-річчя Конституції України: матеріали]. Київ. 2006. С. 133-136.

69. Прієшкіна О. В. Конституційний лад України: актуальні питання становлення, інституціоналізації та розвитку. Монографія Одеса. Фенікс. 2008. 280 с.

70. Прокоп М. Напередодні незалежної України: Спостереження і висновки. М. Прокоп; Наукове товариство ім. Шевченка. НьюЙорк, Париж, Сидней, Торонто, Львів. Б.в. 1993. 646 с.

71. Рудик П. А. Декларація про державний суверенітет України-початок новітнього конституціоналізму. *Держава і право*. 2001. вип. 35. С. 128-142.

72. Рудич Ф. Формування політичних структур в сучасній Україні: політологічний аналіз. *Український історичний журнал*. 1994. № 2-3. С. 20-37.

73. Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України. Львів. Світ. 1994. С. 36-92.

74. Санковська Т. І. Основні підходи до розуміння державного суверенітету. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.* ред. кол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), М. А. Польовий [та ін.]; НУ «ОЮА», Південноукраїнський центр гендерних проблем. Одеса. Фенікс. 2014. Вип. 53. С. 80-88.

75. Скрипнюк О. В. Проблеми забезпечення державного суверенітету України на сучасному етапі (конституційно-правовий аспект). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 18-26.

76. Скрипнюк О. В. Державний суверенітет: генеза доктрини та визначення поняття (частина друга). *Публічне право*. 2013. № 3. С. 6-13.

77. Сорока М. М. Світ відкриває Україну: про зовнішню політику Укр. держави у 90-х роках ХХ століття: *Статті. Документи. Коментарі*. Київ. Правда. 2001. 784 с.

78. Спільна заява Голови Верховної Ради Української РСР Л. Кравчука та Президента Угорської Республіки А. Гьонца: від 27 верес. 1990 р. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. С. 434.

79. Терзі О. С., Ковальова М. В. Вплив Декларації про державний суверенітет України на розвиток конституційного ладу України. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 3. С. 124-127.

80. Тодыка Ю. Н. Основы конституционного строя Украины: Монография. Харьков. Факт. 2000. С. 176.

81. Топчій В. В. Межі державного суверенітету: теорія та практика. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1. С. 78-81.

82. Троян І. Державний суверенітет як політологічна категорія: сутність, характеристики, особливості трансформації. *Українська*

національна ідея: реалії та перспективи розвитку: [збірник наукових праць]. Вип. 22. НАН України, Інститут народознавства, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Національний університет «Львівська політехніка»; [редкол.: Я. Ісаєвич (голова) та ін.]. Львів. Видавництво Національного університету «Львівська політехніка». 2010. С. 130-136.

83. Умнова И. А. Конституционные основы современного российского федерализма. Москва 1998. 280 с.

84. Федоренко В. Л. Конституційне право України. підруч. До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України. Київ. Видавництво Ліра. 2016. 616 с.

85. Чорновіл В. Твори: в 10 т. Т. 7. *Статті, виступи, інтерв'ю (березень 1990-грудень 1992)*. [ред.кол.: А. Пашко та ін.; упорядкув. та комент. В. Чорновіл]. Київ. Смолоскип. 2011. 1080 с.

86. Шаповал В. М. Історія Основного Закону (конституційний процес в Україні у 1990-1996 роках). Харків. Фоліо. 2011. 111 с.

87. Шемшученко Ю. С. Конституція і виборчий процес в Україні. *Віче*. 2015. № 16. С. 26-29.

88. Шемшученко Ю. С. Концептуальні проблеми регіональної політики і децентралізація влади в Україні в контексті євроінтеграційних процесів. *Віче*. 2015. № 12. С. 3-6.

89. Шемшученко Ю. С. Правове забезпечення державного суверенітету України. за заг. ред. акад. НАН України. Київ. Юрид. Думка. 2011. 300 с.

90. Юхновський І. Україна-незалежна держава Львів. Західний науковий центр АН України. 1994. С. 7.

91. Яковюк І. В. Конституційно-правовий розвиток України в контексті інтеграційних процесів у Європі. Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку. Монографія. Київ. ШСД. 2010. С. 94-110.

92. O. Donnel Giubermo, Schmetter Philippe C. Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about uncertain Democrates. Baltimore-London. 1993. P. 3.

Додаток А
Декларація про державний
суверенітет (фотодокумент)

cn.archives.gov.ua (Official website)

Д Е К Л А Р А Ц І Я

про державний суверенітет України

Верховна Рада Української РСР,

виражаючи волю народу України,
прагнучи створити демократичне суспільство,
виходячи з потреб всебічного забезпечення прав і свобод
людини,
шануючи національні права всіх народів,
добаручи про повноцінний політичний, економічний, соціальний
і духовний розвиток народу України,
визнаючи необхідність побудови правової держави,
маючи на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу
України,

П Р О Г О Л О Ш У Є

державний суверенітет України як верховенство, самостійність,
повноту і неподільність влади Республіки в межах її території
та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах.

І. САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення.

Українська РСР здійснює захист і охорону національної державності українського народу.

Будь-які насильницькі дії проти національної державності України з боку політичних партій, громадських організацій, інших угруповань чи окремих осіб переслідуються за законом.

ІІ. НАРОДОВЛАДЦЯ

Громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України.

Народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці.

2

Повновладдя народу України реалізується на основі Конституції Республіки як безпосередньо, так і через народних депутатів, обраних до Верховної і місцевих Рад Української РСР.

Від імені всього народу може виступати виключно Верховна Рада Української РСР. Жодна політична партія, громадська організація, інше угруповання чи окрема особа не можуть виступати від імені всього народу України.

III. ДЕРЖАВНА ВЛАДА

Українська РСР самостійна у вирішенні будь-яких питань свого державного життя.

Українська РСР забезпечує верховенство Конституції та законів Республіки на своїй території.

Державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову.

Найвищий нагляд за точним і однаковим виконанням законів здійснюється Генеральним прокурором Української РСР, який призначається Верховною Радою Української РСР, відповідальний перед нею і тільки їй підзвітний.

IV. ГРОМАДЯНСТВО УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Українська РСР має своє громадянство і гарантує кожному громадянину право на збереження громадянства СРСР.

Підстави набуття і втрати громадянства Української РСР визначаються Законом Української РСР про громадянство.

Всім громадянам Української РСР гарантуються права і свободи, які передбачені Конституцією Української РСР і нормами міжнародного права, визнаними Українською РСР.

Українська РСР забезпечує рівність перед законом усіх громадян Республіки незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.

3

Українська РСР регулює імміграційні процеси.

Українська РСР виявляє турботу і вживає заходів щодо охорони і захисту інтересів громадян Української РСР, які перебувають за межами Республіки.

У. ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ВЕРХОВЕНСТВО

Українська РСР здійснює верховенство на всій своїй території.

Територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканою і не може бути змінена та використана без її згоди.

Українська РСР самостійно визначає адміністративно-територіальний устрій Республіки та порядок утворення національно-адміністративних одиниць.

УІ. ЕКОНОМІЧНА САМОСТІЙНІСТЬ

Українська РСР самостійно визначає свій економічний статус і закріплює його в законах.

Народ України має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством України.

Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної /морської/ економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, що створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету Республіки і використовуються з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян.

Українська РСР має право на свою частку в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, яка створена завдяки зусиллям народу Республіки.

Вирішення питань загальносоюзної власності /спільної власності всіх республік/ здійснюються на договірній основі між республіками – суб'єктами цієї власності.

Підприємства, установи, організації та об'єкти інших держав і їхніх громадян, міжнародних організацій можуть розміщуватись

4

на території Української РСР та використовувати природні ресурси України згідно з законами Української РСР.

Українська РСР самостійно створює банкову /включаючи зовнішньоекономічний банк/, цінову, фінансову, митну, податкову системи, формує державний бюджет, а при необхідності впроваджує свою грошову одиницю.

Вищою кредитною установою Української РСР є національний Банк України, підзвітний Верховній Раді Української РСР.

Підприємства, установи, організації та виробничі одиниці, розташовані на території Української РСР, вносять плату за використання землі, інших природних і трудових ресурсів, відрахування від валютних надходжень, а також сплачують податки до місцевих бюджетів.

Українська РСР забезпечує захист всіх форм власності.

УП. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА

Українська РСР самостійно встановлює порядок організації охорони природи на території Республіки та порядок використання природних ресурсів.

Українська РСР має свою національну комісію радіаційного захисту населення.

Українська РСР має право заборонити будівництво та припинити функціонування будь-яких підприємств, установ, організацій та інших об'єктів, які спричиняють загрозу екологічній безпеці.

Українська РСР дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молодого покоління.

Українська РСР має право на відшкодування збитків, заподіяних екології України діями союзних органів.

УШ. КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК

Українська РСР самостійна у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають на території Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку.

5

Українська РСР забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя.

Українська РСР виявляє піклування про задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб українців, що проживають за межами Республіки.

Національні, культурні та історичні цінності на території Української РСР є виключно власністю народу Республіки.

Українська РСР має право на повернення у власність народу України національних, культурних та історичних цінностей, що знаходяться за межами Української РСР.

IX. ЗОВНІШНЯ І ВНУТРІШНЯ БЕЗПЕКА

Українська РСР має право на власні Збройні Сили.

Українська РСР має власні внутрішні війська та органи державної безпеки, підпорядковані Верховній Раді Української РСР.

Українська РСР визначає порядок проходження військової служби громадянами Республіки.

Громадяни Української РСР проходять дійсну військову службу, як правило, на території Республіки і не можуть використовуватись у військових цілях за її межами без згоди Верховної Ради Української РСР.

Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї.

X. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Українська РСР як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів Республіки у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній, культурній і спортивній сферах.

6

Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах.

Українська РСР визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права.

x

x

x

Відносини Української РСР з іншими радянськими республіками будуються на основі договорів, укладених на принципах рівноправності, взаємоповаги і невтручання у внутрішні справи.

Декларація є основою для нової Конституції, законів України і визначає позиції Республіки при укладанні міжнародних угод. Принципи Декларації про суверенітет України використовуються для укладання союзного договору.

м. К и Ї в
16 липня 1990 року

№ 55-ХП

М/у 16.07.1990р.



ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ
РЕСПУБЛІКИ

ДВНАДЦЯТОГО СКЛИКАННЯ

ПЕРША СЕСІЯ

ПРОТОКОЛ № 58

28 червня 1990 року

Було присутніх 349 депутатів

Головував тов. ПЛЮЩ І.С.

за столом президії заступник Голови Верховної Ради Української РСР
Гриньов В.Б.

СЛУХАЛИ: Питання щодо Декларації про суверенітет Української РСР.

Про порядок розгляду вищезазначеного питання.

Інформацію народного депутата Української РСР Дорогунцова С.І. /Суворовський виборчий округ, Одеська область/ про проект Декларації про суверенітет Української РСР, розроблений робочою групою.

З інформаціями про альтернативні проекти документів щодо питання про Декларацію про суверенітет Української РСР виступили народні депутати Української РСР:

Затверджую
Зав. кафедрою _____
(підпис)

Погоджено
Науковий керівник _____
(підпис)

(науковий ступінь, вчене звання, ПІБ)
« ____ » _____ 2020 р.

(науковий ступінь, вчене звання, ПІБ)
« ____ » _____ 2020 р.

План

магістерської роботи студента освітнього ступеня магістр спеціальності
081 «Право»

Звягінцевої Олени Олегівни

(прізвище, ім'я, по батькові студента(ки))

на тему: Декларація про державний суверенітет України та її роль для становлення України як суверенної і незалежної держави

Вступ

Розділ 1. Концептуальні засади дослідження Декларації про державний суверенітет України.

1.1. Теоретико–правові погляди на Декларацію про державний суверенітет України та її природу.

1.2. Підходи до вивчення державного суверенітету як політико-правового явища.

Розділ 2. Декларація про державний суверенітет України як програмний документ становлення та розвитку України як суверенної незалежної держави.

2.1. Прийняття Декларації про державний суверенітет України.

2.2. Програмні принципи і положення Декларації про державний суверенітет України.

Розділ 3. Забезпечення реалізації положень Декларації про державний суверенітет України.

3.1. Вплив Декларації про державний суверенітет України на формування конституційного ладу України.

3.2. Забезпечення державного суверенітету України на сучасному етапі.

Висновки

Студентка _____
(підпис)

О.О. Звягінцева
(ініціали, прізвище)

« ____ » _____ 2020 р.